
STUDIJE I ČLANCI

„OTPOR!“ KAO POSTMODERNI FAUST: društveni pokret novog tipa, tradicija prosvেćenog reformizma i „izborna revolucija“ u Srbiji*

Apstrakt: U radu se o Otporu raspravlja kao o složenom, pa čak i kontradiktornom društvenom pokretu novog tipa, koji je na krajnje pragmatičan, a istovremeno i veoma maštovit, stvaralački nastrojen, na trenutke čak neozbiljan i neodgovoran način pokušao da nastavi tradiciju prosvеćenog reformisanja društvenog i političkog života u Srbiji. Autor započinje analizu razmatranjem medijskih i narodskih narativa o Otporu. Potom se prelazi na pitanje nastanka pokreta i mogućih značenja njegovog imena i ključnih simbola. Sledeći odeljak bavi se „faustovskim“ pitanjem vrsta i posledica stranih uticaja na način funkcionisanja Otpora. Zatim se prelazi na razmatranje specifičnih strateških i taktičkih uloga Otpora u koordinisanom projektu rušenja Miloševićevog režima. Sledi pokušaj teorijskog određenja političkog projekta čiji je konstitutivni deo bio i Otpor, a koji počiva na modelu izborne revolucije koji su razvili Valeri Bans, Šeron Volčik i Majkl Mekfaul. U epilogu se razmatra kako je pokret, iako politički mrtav, zahvaljujući projektima nekadašnjih aktivista uspeo da preraste u jedan od poznatijih srpskih izvoznih „brendova“.

Ključne reči: Otpor, novi društveni pokret, tradicija prosvеćenog reformizma, izborna revolucija, demokratizacija.

Faust:

*„Ako vas ima, dusi, vaše čete
što izmeđ zemlje i nebesa brode
neka iz zlatne izmaglice slete,
nek me u nov, šarolik život vode!“*

Mefistofeles:

*„Što se udružuješ s nama,
kad ne možeš do kraja podneti to društvo?
Hoćeš da letiš, a patiš od vrtoglavice?
Jesmo li se mi nametnuli tebi, ili ti nama?“*

(J.V. Gete, Faust, Prvi deo,
Beograd, 1984, 68/1170, 200/4600)

* Rad je napisan u okviru projekta „Prosvеćenost u evropskom, regionalnom i nacionalnom kontekstu: istorija i savremenost“, koji finansira Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije.

Studentski, a kasnije Narodni pokret Otpor!¹ prešao je za šest godina koliko je postojao (oktobar 1998 – septembar 2004) zapanjujući razvojni put od pojave sa margina srpske političke scene do globalne političko-medijske zvezde i „glavnog srpskog izvoznog artikla“. Počeo je kao šačica studenata koji, ogorčeni represivnim zakonom o univerzitetu i katastrofalnim posledicama Miloševićeve vladavine, pod okriljem noći ispisuju preteće parole i do tada nepoznate simbole po zidovima u centru Beograda. Zahvaljujući neprimerenim represivnim reakcijama, srpska javnost je Otpor sve više doživljavala kao nevinu žrtvu Miloševićevog režima, tim pre što je verovala da se radi o jedinom političkom akteru koji se za opštu stvar bori bez ikakvih pretenzija na sticanje vlasti. Do sredine 2000. godine Otpor je već izrastao u mnogoljudan, dobro organizovan, disciplinovan i veoma efikasan društveni i politički pokret novog tipa. Kao takav, bio je u stanju da igra presudnu ulogu u razbijanju straha i apatije, diskreditovanju i slabljenju režima i ponovnom mobilisanju umornog i razočaranog glasačkog tela Srbije u danima koji su odlučili njenu političku sudbinu. Pa ipak, po ostvarenju glavnog političkog cilja srpske udružene opozicije i Otpora, dakle po rušenju Miloševićevog režima krajem 2000. godine, započinje nezaustavljiva regresija pokreta. Podeljen na frakcije i nesposoban da jasno predloži svoju buduću političku ulogu, nekadašnji omladinski pokret brzo se na očigled i razočarenje cele srpske javnosti pretvara u okoštalog, bezidejnog i korumpiranog političkog dinosaurusa. Početkom februara 2001. godine, na Drugom kongresu pokreta, upravna elita Otpora nameće radikalne promene. Dekretom te netransparentne i neizabrane elite, Otpor prestaje da se određuje kao „revolucionarni pokret“ i odriče se svog ključnog simbola – pesnice. Posle perioda sve izrazitije krize, Otpor u novembru 2003. pokušava da preraste u političku partiju, ali odmah potom doživljava fijasko na parlamentarnim izborima, osvojivši manje glasova nego što je nekada imao članova. Otpor nestaje sa političke scene Srbije u septembru 2004. godine, utapajući se u Demokratsku stranku (DS). Pa ipak, uporedo sa agonijom same političke organizacije, započinje svojevrsan posmrtni život Otpora kao političkog projekta koji je pogodan za izvoz u druge sredine. Izvoz

¹ U daljem tekstu ime pokreta ću pisati bez karakterističnog znaka usklika.

srpskog političkog „brenda“ se odvijao, a odvija se kako izgleda i dalje, preko ne baš sasvim transparentnih organizacija za prenos revolucionarnog *know-how-a*, kakve su *Centre for Applied Non-Violent Action and Strategies* (CANVAS, www.canvasopedia.org) i *Center for Non-Violent Resistance*.

Pokret Otpor se sasvim prirodno nameće kao jedan od ključnih faktora u procesu demokratizacije Srbije. Na stranicama koje slede nameravam da produbim razumevanje ove složene društvene i političke pojave tako što ću otvoriti prostor za raspravljanje o Otporu kao o delatnom društvenom pokretu novog tipa, pokretu koji je na veoma specifičan, s jedne strane krajnje pragmatičan, a istovremeno i veoma maštovit, stvaralački nastrojen, na trenutke čak neozbiljan i neodgovoran način pokušao da nastavi tradiciju prosvetčenog reformisanja društvenog i političkog života u Srbiji.

Složenu, sasvim sigurno i kontradiktornu prirodu pokreta nastojao sam da nagovestim već samim naslovom rada, svesno prihvatajući rizik metaforičkog određenja Otpora kao „postmodernog Fausta“. Izabравši ta dva ključna izraza, želeo sam da potcrtam sledeća promenljiva, a u izvesnom smislu i međusobno suprotstavljena svojstva Otpora:

- da je kao politički akter u isto vreme bio i samosvojan, duboko ukorenjen u iskustvima ranijih studentskih protesta i širih pro-demokratskih opozicionih kretanja u Srbiji devedesetih godina, ali istovremeno i planski razvijan, plaćan, usmeravan, u izvesnoj meri čak i politički instrumentalizovan od strane „stranog faktora“;

- da se trudio da o sebi stvori sliku kao o tipičnom „novom društvenom pokretu“, ističući na prvom mestu svoje difuzno i nehijerarhijsko ustrojstvo i odsustvo pretenzija na udeo u stvarnoj podeli vlasti, ali da je od samog početka u stvari imao sasvim „klasično“ hijerarhizovano političko-organizaciono jezgro koje je, suprotno slici koja je širena, intenzivno sarađivalo sa opozicionim političkim partijama i stranim savetodavcima, namećući precizne političke ciljeve bez dogovora sa, pa čak i bez znanja običnog članstva;²

² Tako Kejt Neš određuje nove društvene pokrete na osnovu sledećih karakteristika: 1) nemaju instrumentalni karakter, univerzalni su u svojim interesovanjima i podrazumevaju protest u ime morala, a ne neposrednih interesa određenih društvenih grupa; 2) više su orijentisani na građansko društvo nego na državu – izražavaju nepoverenje prema birokratskim strukturama, zainteresovani su za promene stavova javnog mnjenja, kao i aspekte kulture, životnog stila i učešća u simboličkoj politici

– da je više puta radikalno menjao svoju organizacionu prirodu – da je, naime, rođen kao studentski pokret, dostigao političku zrelost kao široki narodni pokret, a umro kao politička stranka, namerno prikrivajući te značajne promene kontinuitetom imena, a delimično i simbola;

– da je insistirao na svojoj političkoj izdvojenosti i nezavisnosti, oštro kritikujući opozicione političke stranke i ukazujući na svoju bitno drugačiju prirodu, a da je u praksi sa njima zajedno veoma tesno sarađivao na složenom projektu rušenja režima Slobodana Miloševića, potpuno podređujući svoju političku sudbinu zajedničkom revolucionarnom cilju, pa time i opozicionim stranačkim interesima;

– da se istovremeno deklariseo i kao nenasilni i kao revolucionarni pokret, prisvajajući kako oreol gandijevske borbe i status nevine žrtve, tako i agresivnu simboliku i retoriku antifašističkih oružanih pokreta;

– da je pokušavao da se naslanja na ukorenjene srpske populističke tradicije („narodni pokret“), ali da istovremeno bude i ekskluzivni nosilac elitističkih stremljenja ka najvišim idealima, da bude prihvaćen kao izvorna kulturna „avangarda“ srpske političke scene;

– da na ideološkom planu nije zazirao da povezuje prosvetiteljsko pozivanje na razum i „osvešćenost“ sa romantičarskim uzburkivanjem emocija, deklarativni „građanizam“ i taktički nacionalizam, efektanu levičarsku simboliku i tradicionalističku desničarsku retoriku, neoliberalistički ekonomski program i neokorporativistički socijalni projekat, orijentalistički diskurs u diskreditaciji političkih neprijatelja i pozivanje na univerzalna ljudska prava u okviru kritike represije nad sobom, ili, najzad, ironičan, čak ciničan odnos prema nacionalnim vrednostima i institucijama i nacionalističko-populistički patos;

– najzad, da je koketovao sa levičarskom antiglobalističkom orijentacijom svojstvenom većini novih društvenih pokreta, ali da je

protesta; 3) organizovani su na neformalan, „opušten“ i fleksibilan način, izbegavajući hijerarhiju i birokratiju, pa čak i formalne kriterijume za članstvo; 4) zavise od masovnih medija preko kojih se upućuju apeli, organizuju protesti i emituju efektne slike radi pobuđivanja mašte i emocija javnosti (Neš 2006, 119-120). Za ovaj rad posebno je značajno razmatranje odnosa novih društvenih pokreta i društvene promene koje je ponudio Tim Džordan. Naime, po Džordanu n.d.p. zahtevaju i omogućuju da se izgradi analitički okvir koji povezuje svakodnevno i rutinsko (svakodnevnica društvenog pokreta) sa epohalnim i spektakularnim (društvena promena, revolucija koju pokreti omogućuju) (Jordan 2005, 16).

istovremeno bio spreman da neposredno sarađuje na projektu konsolidovanja američke globalne političke dominacije.

Razumljivo, u tekstu neće biti prostora za sve nagoveštene motive. Počecu razmatranjem onoga što se o Otporu može zaključiti na osnovu zapadnih i domaćih medijskih, kao i narodskih narativa. Preći ću, potom, na pitanje nastanka pokreta i mogućih značenja njegovog imena i ključnih simbola, a zatim i na „faustovsko“ pitanje vrsta i posledica stranih uticaja na način funkcionisanja Otpora. Slediće razmatranje specifičnih uloga Otpora kao novog društvenog pokreta u projektu rušenja Miloševićevog režima, kako na strateškom tako i na taktičkom planu. Analitički blok teksta zaokružiću pokušajem teorijskog određenja političkog projekta čiji je konstitutivni deo bio i Otpor. Pri tome ću se osloniti na veoma inspirativan model „izborne revolucije“ koji su razvili američki politički sociolozi i politikolozi Valeri Bans, Suzan Volčik i Majkl Mekfaul. Umesto zaključkom, tekst ću završiti epilogom u kome se nagoveštava kako je pokret, uprkos političkoj smrti, uspeo da postane jedan od poznatijih srpskih izvoznih „brendova“.

Kolaž kao portret ili šta je o Otporu moguće saznati iz dominantnih medijskih i narodskih narativa?

Kada se u uticajnim zapadnim medijima (*New York Times Magazine*, *Washington Post*, *Financial Times*, *BBC*, *The Economist*, *The Sunday Times*, *The Guardian*...) pisalo o ulozi Otpora u kako se tada govorilo „poslednjoj demokratskoj revoluciji u Evropi“, uglavnom su se koristila tri tipa različitih, ali ne i međusobno isključivih klišeiranih narativa. Po prvom od njih, studentski, odnosno narodni pokret Otpor se određuje kao jedan od najvažnijih, pa čak i pojedinačno najvažniji faktor koji je omogućio rušenje Miloševićevog režima. Na osnovu takvih tekstova moguće je saznati da mlade članove pokreta krasi hrabrost, odlučnost, preduzimljivost, maštovitost i okrenutost ka budućnosti. Nasuprot takvoj slici, srpska opozicija je opisana kao razjedinjena, neefikasna, sklona kompromisima sa režimom, a jednim svojim delom i nepopravljivo nacionalistički nastrojena. Uspešno koristeći strategiju i taktiku nenasilne akcije, Otpor je po takvim izvorima udahnuo život u demoralizovano srpsko civilno društvo, pomogao da se na kraju ujedini rasparčana i demoralisana

opozicija, razbio ukorenjeni strah od režima, mobilisao do tada pasivne slojeve da se uključe u antimiloševićevsku glasačku mašinu, i oslabio najvažnije stubove moći režima, poput policije i vojske. Sve to mladi otporaši su postigli hlabro odolevajući brutalnoj represiji koju je režim primenjivao protiv njih. Ukratko, u takvim napisima Otporaše nazivaju „klincima koji su srušili diktatora“. Takva procena političkog značaja Otpora može se, na primer, dovesti u vezu sa odlukom MTV-a da mu se dodeli nagrada „Free Your Mind“ za 2000. godinu. Osim kao o političkom čudu i ključnom faktoru srpske petooktobarske revolucije, o Otporu se piše i kao o veoma zaraznom političkom projektu. Drugim rečima, on se opisuje kao lokalno razvijeni i provereni paket koji nudi lako prenosive obrasce za demontažu nepoželjnih režima i „stručnjake“ za njihovu primenu u globalnim razmerama. U okviru ovog tipa narativa, Otpor postaje „najuspešniji srpski izvozni brend“. „Obojene“ revolucije koje su cvetale, ili za koje se očekivalo da će procvetati po obodu, pa i unutar sadašnje Zajednice nezavisnih država (Belorusija, Gruzija, Ukrajina, Uzbekistan, Kirgizija, Kazahstan, Rusija) i omladinski pokreti za koje se govorilo da iza njih stoje (Zubr, Kmara, Žuta Pora, Bolga, Kel-Kel, Yokh, Bolga, Oborona...) u takvim se tekstovima opisuju kao glavni, ali ne i jedini konzumenti (pominju se i hrvatski Gong, albanski Mjaft, pa i najnoviji libanski klon nenasilnog pokreta) svetski poznatog srpskog izvoznog artikla. Treći tip narativa u izvesnom smislu koriguje političke implikacije prethodna dva tipa. Naime, autori takvih napisa, koji najčešće u naslovu, podnaslovu ili ključnom delu teksta postavljaju pitanje „ko je stvarno srušio Miloševića“, trude se da idu „korak dalje“ i razotkriju „prave“ aktore koji stoje iza „srpskog političkog čuda“. Ambiciozniji među njima odvažuju se da razotkriju dugotrajnu i kompleksnu „igru senki“ koja je dovela do pada Miloševića. Tekstovi te vrste bacaju svetlo na delovanje nekih američkih vladinih, nevladinih i paravladinih institucija (NED, NDI, IRI, USAID, USIP, Freedom House, OSI/Fund for an Open Society, ili još manje poznatih AEI, ICNC...), značaj finansijskih sredstava (licitira se iznosima od nekoliko stotina hiljada, pa sve do više desetina miliona dolara godišnje na nivou cele srpske opozicije), kao i uticaj političkih i parapolitičkih ličnosti (M. Allbright, Dr. D. Serwer-USIP, Albert Cevallos-USAID/USIP, Daniel Calingaert-IRI, Jim Danton-FH...), odnosno eksperata za „nena-

silno rušenje nedemokratskih režima“ (Dr. G. Sharp, Ret. Col. R. Helvey, Dr. P. Ackerman...). Teza koja se zastupa je jasna – bez pomenutih oblika pomoći sa strane, srpska opozicija ostala bi „razjedinjena i neefikasna“, otporaši bi nastavili da budu dobronamerni ali neusmereni i u suštini bezopasni klinici, nevladin sektor skoro da ne bi ni postojao, a Milošević bi i dalje nesmetano igrao svoju omiljenu ulogu „faktora (ne)stabilnosti na Balkanu“. Dakle, u okviru zapadnih korektivnih narativa uticaj autohtonih aktera se svodi na „pravu“ meru, a čitaocima se sugeriše teza po kojoj se u „neslobodnim zemljama“ ništa bitno ne dešava dok „ključni“ borci za slobodu i demokratiju iz „civilizovanog sveta“ ne odluče da je vreme da se lokalni „diktator“ oduva sa mesta, i ne pruže nužnu političku i logističku pomoć za takav poduhvat.

Režimski mediji u Srbiji od pre petog oktobra slali su bitno drugačije poruke. Od samog početka oni su dosledno prenosili režimsko viđenje Otpora kao opasnog neprijatelja Srbije. Shodno takvom određenju, u napisima o pokretu pribegavano je najjačim sredstvima diskreditacije. Prvi na listi bio je motiv Otpora kao organizacije izdajnika i stranih plaćenika, vizuelno simbolizovan na jednom od režimskih antiplakata stisnutom pesnicom iz koje vire dolari, a praćen kontra-sloganom „Prodajem, jer volim da izdajem“. Još drastičnija je bila režimska ideološka diskvalifikacija Otpora kao „fašističke NATO organizacije“. ³ Takva bizarna kvalifikacija „dokazivana“ je simbolikom uzdignute desne ruke sa pesnicom, spekulacijama o vezi imena pokreta sa jednim izdankom ustaške emigracije u SAD, kao i dominantnom upotrebom crne boje u grafičkim uobličenjima materijala kojima se koristio pokret (npr. popularne crne majice sa belom pesnicom). Često su ova dva motiva namerno povezivana, kao u sintagmi „Madlen jugend“, koja je ideološku diskvalifikaciju pokreta (asocijacija na nacističku omladinsku organizaciju Hitler Jugend) dovodila u vezu sa izvorima njegovog finansiranja i njegovim pretpostavljenim glavnim mentorom, tadašnjim američkim državnim sekretarom Medlin Olbrajt. Najzad, najteža optužba

³ Pomalo neuobičajeno povezivanje NATO-a i fašizma došlo je do punog izraza za vreme kampanje bombardovanja Srbije 1999. godine, kada ga je režim Miloševića koristio kao jedno od najjačih sredstava diskvalifikacije neprijatelja. Tako je jedan od režimskih animiranih tv-spotova iz ratnog perioda počinjao kadrom jednog američkog aviona u letu, da bi u zoom-out-u postalo vidljivo da cela eskadrila NATO aviona u letu u stvari ima poredak svastike.

koju je režim lansirao u maju 2000. godine ticala se određenja pokreta kao terorističkog. Naime, za razliku od prethodne dve diskvalifikacije, koje su bile teško dokazive ili naprosto apsurdne, treća je bila povezana sa konkretnim događajem i napadala je ključni momenat u samoodređenju pokreta – njegov nenasilni karakter – manipulišući policijskom insinuacijom da je kod ubice jednog visokog funkcionera vladajuće stranke nađen propagandni materijal Otpora. Nasuprot režimskim glasilima, srpski opozicioni mediji su pre pada Miloševića o Otporu plasirali isključivo pozitivno konotirane narative, od kojih su mnogi poticali od neformalnih portparola pokreta. U okviru prvog tipa narativa, slavljani su entuzijazam, idealizam, kreativnost, nepotkupljivost i nezainteresovanost za vlast mladih pripadnika pokreta. Takvi narativi proizvodili su otporaše u nosioce moralnog autoriteta antimiloševićevske koalicije i vlasnike autorskih prava na „brend“ nenasilnog rušenja režima. Ukratko, otporaši u takvim pri-povestima postaju heroji demokratizacije Srbije. Drugi tip narativa se usredsređivao na ključni motiv apsurdno neprimerene državne represije protiv otporaša, odnosno na što detaljnije prikazivanje stradanja nevinih mladih ljudi koji hoće samo slobodu, a dobijaju pendrek i zatvor. Motiv viktimizacije pokazaće se kao najznačajniji pojedinačni aspekt domaćih medijskih narativa o pokretu. Njime se uspešno rušio autoritet režima i potvrđivao kredibilitet same strategije nenasilnog otpora režimu. Treći tip narativa potcrtava novi tip organizacione strukture pokreta – Otpor po ovom narativu nema lidera, niti ima vertikalnu hijerarhijsku organizaciju, a aktivisti često menjaju uloge. Zbog toga se tvrdi da pokret nije podlozan ni liderskim sujetama ni pritiscima i ucenama režima, kojima često, smatra se, podležu opozicione političke stranke. Najzad, Otpor se opisuje kao pokret koji je drugačiji od svih prethodnih studentskih anti-režimskih inicijativa. Po tom narativu, on je zreliji i promišljeniji, oslobođen od studentskog elitizma, otvoren za predstavnike svih društvenih slojeva, i u stanju da izgradi široku bazu aktivista po unutrašnjosti, sa čime su problema imali ne samo dotadašnji studentski pokreti, nego čak i neke srpske opozicione političke partije.

Ako se iz registra medija prebacimo na narodske priče koje su se u Srbiji pričale o Otporu, pojavljuju se slični, ali ipak nešto drugačije raspoređeni i konotirani motivi. Na prvom mestu, izranja romantizovan i pomalo nostalgican narativ o „revolucionarnom vre-

menu u kome smo posle mnogo oklevanja i grešaka najzad svi zajedno uzeli sudbinu u svoje ruke i uradili ono što se moralo uraditi, i to bez krvi i mnogo razaranja“. Otpor u takvim pričama postaje simbol „svih nas“, svih onih stotina hiljada malih, naoko običnih ljudi, koji su prebrodili strah i bez ikakvog ličnog interesa bili spremni da se angažuju, pa i izlože riziku, sa jednim ciljem da svi u Srbiji najzad počnu da „žive kao sav normalan svet“. Međutim, ružičasti tonovi nisu jedini koji daju boju lokalnim sećanjima na Otpor. U pričama jednog broja članova Otpora, prvenstveno tvrdokornijih aktivista iz unutrašnjosti Srbije koji su i poneli najveći teret borbe protiv režima, pojavljuju se drugačiji, tamniji motivi. Ti ljudi sa razočaranjem i gorčinom pominju ime zbog kojeg su nekada bespoštedno zalagali, pristajući da budu hapšeni, pa i batinani. Ono je za njih posle 2000. godine postalo simbol izneverenih očekivanja, ideoloških rascepa, korupcije, pa i izdaje rukovodećih elita iz prestonice. Najzad, nisu svi lokalni narativi o Otporu bili obojeni učesničkim iskustvom kao prethodna dva. U sećanju pripadnika pasivnijeg dela građanstva Srbije, one često zaboravljane „treće Srbije“ koja nije odlazila u ratove kao „prva“, ali ni izlazila na ulice kao „druga Srbija“, Otpor je samo jedna od onih tema koje bude sećanja na burne i teške godine koje je bolje što brže i što potpunije zaboraviti. Ono što o njemu danas mogu da kažu takvi ljudi svodi se na opšta mesta, na pominjanje najvidljivijih simbola pokreta (pesnica, a kasnije i „bager“), prepričavanje opaski i anegdota o nekolicini medijski najekspoziranih članova pokreta, i, eventualno, navođenje dve-tri najupečatljivije parole („Gotov je“, a kasnije i „Samo vas gledamo“) ili akcije (doček nove 2000. godine, parodične akcije poput rođendanska torta za Miloševića, ili postizbornih saobraćajnih blokada). Ipak, najvažnijom se može smatrati činjenica da su i aktivisti i simpatizeri, kao i politički manje angažovani slojevi društva Otpor neraskidivo povezivali sa emotivnim pričama o nevinosti mladosti koju bezrazložno tuku Miloševićevi policajci.

Prvi, sasvim očekivani uvid tiče se činjenice da i medijski i narodski narativi zamagljuju i mistifikuju skoro isto toliko toga koliko i razotkrivaju, često čak i u isto vreme. Najbolji primer za takve tendencije pružaju „korektivni“ zapadni medijski narativi, koji s jedne strane ispravljaju prazninu stvorenu namernim otporaškim zatškanjem činjenica o obimu strane pomoći, ali istovremeno

krajnje jednostrano apsolutizuju tu istu pomoć, stvarajući mit o presudnom uticaju Zapada u demokratizaciji Srbije. Sličan paradoks primetan je i kod otporaškog narativa koji pokretu pripisuje karakter difuznog, slabo struktuisanog i nehijerarhizovanog društvenog pokreta. I u ovom slučaju, narativ ukazuje na važnu karakteristiku pokreta, ali istovremeno mistifikuje njegova druga svojstva, poput postojanja paralelne hijerarhijske strukture u Otporu. Pa ipak, medijski i narodski narativi otvaraju većinu ključnih tema, poput određenja Otpora kao novog društvenog pokreta ili presudne važnosti motiva viktimizacije za političku promociju i delotvornost pokreta. Uzeti zajedno, navedeni narativi mogu da pomognu da se razume složeni, promenljivi, pa i kontradiktorni karakter pokreta, koji se uporno opire svakom pokušaju jednoznačnog određenja. Kako izgleda, njihova slojevitost, kao uostalom i njihova kontradiktornost, idu u prilog u uvodu nagoveštenoj tezi po kojoj se u slučaju Otpora radi o svojevrsnom „postmodernom“ političkom fenomenu, o političkoj pojavi bez lako utvrdive, jednoznačne i trajne „suštine“.

Osnivanje Otpora i izbor simbola: originalni lokalni recept i/ili uvoz gotovog modela?

Jedan od brojnih paradoksa koji daju povoda da se o Otporu razmišlja kao o „postmodernom“ političkom fenomenu tiče se činjenice da se još uvek više zna o vojnim činovima nekih njegovih inostranih savetnika, ili o dolarskim iznosima uručene zapadne pomoći, nego o tačnom datumu njegovog osnivanja, pravim razlozima nastanka, ili izvornom značenju njegovih ključnih simbola. Naime, iako postoji više zanimljivih i naoko prilično detaljnih priča o prvim danima pokreta, ni jedan od tih narativa ne razrešava na nedvosmišlen način dileme oko stvarnog razloga osnivanja Otpora, izbora imena i značenja simbola pokreta.

Ivan Marović (alias Kardelj u internoj otporaškoj komunikaciji), jedan od osnivača i medijski verovatno najeksponiraniji Otporaš, za potrebe jednog srpsko-američkog filma o pokretu na sledeći način opisuje razloge njegovog nastanka i značenje njegovih osnovnih simbola:⁴

⁴ Radi se o filmu „Otpor: The Fight to Save Serbia“, 52 min., 2001. god., beogradskog režisera i dokumentariste Gorana Radovanovića.

... Studenti Beogradskog i drugih univerziteta okupili su se da rasprave šta da se radi jer je represija bila veoma snažna ... profesori su otpušteni, neki mediji su zatvoreni... *Shvatili smo da moramo da napravimo pokret otpora kao za vreme Drugog svetskog rata, kada su se pripadnici pokreta otpora iz svih zemalja Evrope borili protiv nacističkog okupatora... Ne bi trebalo da pominjemo imena* (skraćivanja i kurziv S. N.)... Proizvod je zanimljiviji od onih koji su ga napravili... To je mogao da bude bilo ko od nas...

... Simbol stegnute pesnice je simbol jedinstva zato što je svaki prst za sebe i svaki je drugačiji, ali kada su zajedno, oni mogu da znače pravu odbranu od agresije i represije. A jedan od mojih prijatelja je rekao da kada je pesnica podignuta, ona je antena koja nas spaja sa Bogom .

Prethodni odlomak se može smatrati dobrim primerom zvaničnog otporaškog narativa zbog kombinacije propagandističke pretencioznosti i kalkulisanе nedorečenosti. Naime, iz njega nije sasvim jasno da li je Otpor nastao uporedo sa neuspehim i ubrzo ugašenim studentskim pokretom protiv omraženog Zakona o visokom školstvu, ili posle njega, kada je postalo jasno da je i taj pokušaj suprotstavljanja režimu propao. Nije sasvim jasno ni da li je borba protiv represije nad Univerzitetom na početku određena kao glavni cilj pokreta. Ipak, upotrebljeni izraz „borba protiv nacističkog okupatora“ kao da ne ide u prilog prvoj, manje radikalnoj tezi. Slično bi se moglo reći i za ponuđeno objašnjenje simbolike pesnice. Sasvim fašistoidni prizvuci tumačenja po kome snaga izvire iz jedinstva prstiju pesnice učinjeni su politički korektnim uvođenjem motiva dostojanstva individualne različitosti svakog prsta ponaosob, da bi sve bilo dodatno zakomplikovano religiozno-postmodernističkim slikama „antenskog spoja sa Bogom“.

Određenje izvornog cilja Otpora nudi i Dušan Kosanović u blago kritički intoniranom tekstu sa početka 2001. godine:

...Prvu postavu Otpora čine aktivisti Studentske unije, Studentske federacije i Pokreta studenata Srbije, pod koordinacijom Srđe Popovića, istaknutog člana Demokratske stranke, koji je sazivao prve sastanke i obezbeđivao neophodnu infrastrukturnu podršku. Svih dvadesetak pokretača Otpora su sa-

borci iz Studentskog protesta 96/97. godine, koji nisu ušli u Studentski politički klub, transfer listu studentskih vođa u političke stranke, koji su nakon protesta '96/97. osnovali Čedomir Jovanović i Čedomir Antić. Tokom dvogodišnjeg delovanja, veliki broj pokretača je iz raznih razloga napustio pokret, ali ta tema zaslužuje posebnu analizu.

Poučeni štetnim uticajem slave na mlade lidere, pokretači Otpora su stil novog studentskog pokreta izgradili bez liderstva i studentskog elitizma. *Cilj Studentskog pokreta Otpor je bio da se otpor Miloševiću ne ograniči samo na univerzitet, već da se proširi na sve segmente društva. Promovisanje Otpora u svedruštveni pokret koji će Srbiju osloboditi smrtonosne vlasti i Otpor kao način života bili su lajt-motivi početne kampanje. Za simbol Pokreta odabrana je pesnica, kao znak odlučnosti da se ide do kraja. Jednostavno, protiv sile „plišani medvedići“ ne uspevaju. Bar ne u Srbiji* (Kosanović 2001, kurziv S. N.).

Kao što vidimo, Kosanović nudi određenje koje je i detaljnije i eksplicitnije od prethodnog, kako što se tiče institucionalne afilijacije pojedinih osnivača, tako i što se tiče određenja osnovnog cilja pokreta. U njegovoj interpretaciji, svestrani otpor režimu, pa i njegovo rušenje, ciljevi su pokreta od samog osnivanja.

Pogledajmo sada kako jedan od ključnih ljudi pokreta, Srđa Popović, otvara problem nastanka imena i glavnog simbola pokreta: „Tad sam izgovorio to da kad bi se svi ljudi koji su *protiv* prepoznali na ulici tako što bi se *pozdravljali pesnicom, Sloba bi pukao* (Bjelovuk 2001, *Pesnica stvorena iz ljubavi*, kurziv S. N.)“. Kako izgleda, Popović sebi pripisuje autorstvo što se tiče pesnice kao znaka pokreta, ali uopšte ne precizira njenu simboliku. Popović nastavlja objašnjavajući da su se Nenad Petrović Duda i on u bašti jednog beogradskog kafea dogovorili sa nekim od učesnika studentskog protesta iz 1996-97. godine da osnuju novi pokret *za koji bi svima bilo jasno da je protiv* (razumljivo, ime onoga protiv koga je pokret nije potrebno pominjati). Popović je tvrdio da se naziv Otpor stalno pojavljivao u razgovorima koje su vodili. U tom slučaju, Srđa Popović bi bio neposredno povezan i sa izborom imena pokreta. U nastavku saznajemo da su se sagovornici, koje Popović nije imenovao (kao što to ni Marović nije bio sklon da uradi), saglasili i o tome da novoosnovani pokret u prvo vreme ostane studentski, kao i da za svoj

simbol izaberu stisnutu pesnicu. Po Popoviću, Duda je kasnije dizajnirao pesnicu koja je svima poznata kao simbol pokreta. Evo kako je sam Duda u ranije pomenutom filmu opisao tu romantičnu epizodu iz rane istorije pokreta:

Ja sam Duda, Otpor dizajner... Jednog dana, u novembru 1998, dve drugarice su došle kod mene, u jednu sam srećom bio zaljubljen, to je bilo važno za inspiraciju, želeo sam da je impresioniram, tražile su da napravim stilizaciju znaka šake kako bi mogla da se iscrtava sprejom po zidovima, i za dva sata sam nacrtao pesnicu kakva je sada, i postao slavan.

Na žalost, ni opis romantične dogodovštine nam ne otkriva ko je stvarno „smislio“ pesnicu, nego samo ko je uobličio konkretno grafičko rešenje koje će postati svetski poznati logo pokreta. Da li se radi o skromnosti, ili možda razlozi leže drugde? Šta bi, na primer, i dalje anonimni autor mogao da kaže o vezi između pesnice sa albuma slovenačke kultne grupe *Borghesia* iz 1989. godine, simptomatično naslovljenog *Resistance*, i Otporove pesnice iz 1998. godine?

Možda se radilo o smišljenom pokušaju stvaranja kontinuiteta sa kultnim slovenačkim omladinskim i umetničkim (*Neue Slowenische Kunst*) pokretima koji su se krajem osamdesetih godina dvadesetog veka istakli diskreditovanjem Jugoslovenske narodne armije i ismevanjem glavnih vrednosti i ključnih simbola komunističke Jugoslavije, uključujući i samog „druga Tita“? Možda je, pak, uzor efektan logo terorističke Jevrejske lige za odbranu (JDL)? Možda su slovenački i jevrejski tragovi potpuno pogrešni, a prava inspi-

racija seže do štrajka studenata na Harvardu 1969. godine?⁵ Ili se treba okrenuti skorijem, od otporaša uporno prećutkivanom primeru slovačkih aktivista pokreta OK98 koji su se tokom 1998. godine za demokratiju uspešno borili pod znakom otvorene šake? Možda bi najpre trebalo verovati onim otporašima koji tvrde da je pesnica izabrana jer predstavlja antifašistički simbol povezan sa *pokretima otpora* iz vremena Drugog svetskog rata? U ideološkom smislu, takav izbor bi bio najubitačniji po Miloševića. Njime bi se, naime, sugerisalo da su se nekadašnji komunisti iz Miloševićevog SPS-a preobratili u svoje ideološke arhineprijatelje – fašiste. U takvoj radikalnoj interpretaciji otporaši dobijaju moralno superiornu ulogu antifašista – postaju, dakle, upravo ono što su bivši komunisti nekada davno bili, pre nego što su se iskvarili. Ko je, pod pretpostavkom da je ovakvo tumačenje tačno, doneo ideološki toliko značajnu odluku? Pa ipak, možda je po sredi samo svojevrсни postmoderni prazan simbol koji nema temeljnu ideološku pozadinu, i koji su i sledbenici i protivnici mogli da ispunjavaju onim značenjima koja im u datom trenutku najviše odgovaraju?

Bilo kako bilo, jedan od aktivista-osnivača i kasniji član marketinškog tima Otpora, Vukašin Petrović, svedoči da su stvari što se cilja pokreta tiče dalje išle na sledeći način:

Svitali smo da i narednih sto godina možemo uzaludno da se borimo protiv Zakona o univerzitetu i ljudi koji ga sprovede. Izolovana borba protiv pojedinačnih problema u društvu je bila iluzorna jer je uzrok svih tih problema u Srbiji bio jedan čovek – Slobodan Milošević. Bilo je potrebno promeniti cilj. *Od tog trenutka cilj više nije bila promena Zakona već smena Slobodana Miloševića...* (Bjelovuk 2001, *Prva pobeda tek početak*, kurziv S. N.).

U svim navedenim narativima, a i mnogim drugim za čije navođenje ovde nije bilo mesta, uočljive su nejasnoće što se tiče statu-

⁵ Na takav trag ukazuje američki antiratni aktivista Džered Izrael: „Slika stisnute pesnice se prvi put pojavila tokom štrajka na Harvardu, 1969... Pesnicu su nacrtali klinici iz postdiplomske škole dizajna. Pojavila se na posterima praćena jasnom listom zahteva: protivljenje programu za obuku rezervnih oficira ... na univerzitetu; protiv širenja medicinskog fakulteta Harvarda u radničko naselje (Harvard je isterivao ljude iz njihovih domova).... *Da li Otpor samo imitira simbole studentskih protesta iz prošlosti? Ili se iza toga krije neka druga poruka?*“ (Israel 2000, kurziv S. N.)

sa i cilja Otpora pre oktobra 1998. Da li je Otpor neformalno nastao istovremeno sa studentskim protestom protiv Zakona, još u kasno proleće te godine, pa je iz nekih razloga institucionalizovan tek u oktobru (najčešće se pominje 10. oktobar), ili se pre oktobra ni na koji način ne može govoriti o njegovom postojanju? Da li su osnivači majskog studentskog protesta 1998. u stvari i osnivači Otpora, ili se samo radi o bliskim saradnicima, ali na različitim zadacima? Da li su neke političke organizacije imale udela u nastanku Otpora, ili se radilo o potpuno spontanom pokretu novog tipa?

Ono što je jasnije, to je da su neki od ključnih osnivača, poput više puta pominjanog Srđe Popovića, veoma rano imali širu viziju glavne uloge koju novi pokret treba da ima (rušenje Miloševića), za razliku od onih koji su u prvo vreme isticali pitanja odbrane autonomije univerziteta kao primarna. Pa ipak, i po pitanju rušenja režima ostaje nejasno da li se radilo o Popovićevom nadahnutom naslućivanju radikalnijih potencijala pokreta koje drugi osnivači još ne naziru, ili možda o taktičkom sprovođenju plana koji je dogovoren na nekom od koordinacionih sastanaka užeg kruga predstavnika srpske opozicije sa predstavnicima američke administracije tokom leta ili jeseni 1998. godine? Osim toga, zbog nedorečenosti usmenih iskaza i odsustva drugih izvora, pitanja koja se tiču imena pokreta, izbora pesnice kao simbola, kao i njenog izvornog ideološkog značenja takođe moraju da ostanu otvorena.

Ipak, postoje razlozi koji daju prednost tezi koja radikalni cilj pokreta određuje kao izvorni. Na primer, prvi grafiti koji su ispisani po beogradskim zidovima u noćima između 1. i 2., kao i 2. i 3. novembra 1998. godine, koji su Otpor na samom početku označili kao politički opasan, ali i medijski zanimljiv fenomen, bili su nedvosmisleno radikalni – „Smrt fašizmu“ i „Otpor do pobeđe“ (Bjelovuk 2001, *Otpor je odgovor*). Takvom tumačenju u prilog idu i drugi argumenti. Naime, već od aprila, a zasigurno tokom juna 1998. godine administracija SAD je po prvi put ozbiljno počela da razmišlja o smeni Miloševića sa vlasti, a takođe je počela da se priprema za rat protiv Srbije koji je trebalo da bude jedan od prvih koraka u ostvarivanju tog cilja. Administracija je intenzivno tragala za lokalnim saveznicima za taj poduhvat. U tom cilju, predstavnici administracije vodili su u nekoliko navrata tokom 1998. godine intenzivne pregovore sa liderima razjedinjene srpske opozicije, sa ciljem da ih nago-

vore na međusobne kompromise, kako bi uz pomoć ponovo udruženih stranaka stvorili jedinstveni politički front koji bi Miloševića oslabio iznutra. Pokrenuta je i saradnja sa predstavnicima građanskih inicijativa, između ostalog i na širenju znanja o metodima „nenasilnog otpora diktatorskim režimima“.⁶ Neki od osnivača Otpora govorili su u više navrata o intenzivnoj saradnji sa srpskim opozicionim partijama u tim mesecima. Da li je onda moguće da su donošenje represivnog Zakona o univerzitetu i proganjanje jednog broja politički aktivnih nastavnika, koje je odmah potom usledilo, a kojima je cilj bio da onemoguće sve izrazitiju opozicionu politizaciju univerziteta, bili samo vešto iskorišćeni kao povod za stvaranje Otpora? Da li je pravi razlog nastanka u stvari povezan sa pokušajem da se izgradi sveobuhvatni, izuzetno koordinisani, ali namerno netransparentni antimiloševićevski front unutar Srbije, u okviru koga je posebna uloga imala da bude dodeljena studentskim aktivistima koji su se već dobro pokazali u prethodnim aktivnostima protiv režima tokom protesta 1992. i 1996-97.? Nije li izgradnju takvog sveobuhvatnog anti-režimskog fronta, koji bi političku borbu u Srbiji proširio na vanparlamentarni ali nenasilni kolosek, potstrekavala upravo američka administracija? Nisu li najznačajnije opozicione političke stranke od samog početka preko svojih podmladaka pokušavale da usmeravaju razvoj Otpora, namerno pri tome pothranjujući iluziju da sa pokretom nemaju nikakve bliže veze? Nisu li čak i izbor imena pokreta i simbol pesnice svojevrstne potvrde da se od samog početka išlo na beskompromisnu diskreditaciju režima, a ne samo na odbranu ugrožene autonomije univerziteta i ukidanje poražavajuće lošeg Zakona o visokom obrazovanju? Ne treba li, najzad, žustrinu sa kojom je Miloševićev represivni aparat reagovao već na prvu uličnu akciju pokreta koji se još nije zvanično ni predstavio javnosti smatrati

⁶ Tako je u oktobru 1998. Srbiju posetio izvesni Marek Kazakijev, „poljski emigrant“ povezan sa „mirovnim pokretom iz Kalifornije“, kako bi pripadnike srpskih nevladinih organizacija upoznao sa strategijama i taktikama nenasilne borbe. Tom prilikom je Miljenku Dereti, izvršnom direktoru *Građanskih inicijativa* i istaknutom borcu protiv svega onog što je Milošević predstavljao u srpskom društvu uručio burmansko izdanje klasične Šarpove studije *From Dictatorship to Democracy*. Prevod tog dela Dereta je izdao u 4,500 primeraka po završetku NATO bombardovanja (Spencer, Miller and Sharp 2001). Dolazak Šarpovog dela sa proročanskim naslovom u Srbiju još u jesen 1998., i to preko više kanala (knjigu su ubrzo dobili i otporaši), može se smatrati posrednim dokazom da je „rušenje diktatora“ već tada bilo među regionalnim ciljevima administracije.

znakom da je režim već tada bio svestan opasnosti od onoga što je drugima izgledalo tek kao adolescentska igrarija?⁷

Kako stvari stoje, definitivne odgovore na ova važna pitanja još uvek nije moguće ponuditi. Zbog toga ostaje otvorena i dilema da li se u slučaju nastanka Otpora može govoriti o potpuno samoniklom i samosvojnom procesu, ili se pre radi o planskom i uspešnom prenošenju prethodno već isprobanih obrazaca (npr. poljskog, slovenačkog, a pogotovu slovačkog, da pomenemo samo one najbliže, najslabije i najupornije prećutkivane), razumljivo uz pothranjivanje iluzije o lokalnoj posebnosti radi obezbeđivanja legitimiteta, ili, što je najverovatnije, o svojevrsnoj mešavini lokalnih i stranih ideja i uzora.

„In Bed with NED“: Otpor, strani organizacioni, finansijski i politički uticaji i stvaranje antimiloševićevske političke koalicije

Predimo sada sa nagoveštavanja složene i kontradiktorne, postmoderne prirode pokreta i razmatranja njegovih korena na jedno od ključnih pitanja nagoveštenih u uvodu, na Faustovsku komponentu pokreta, odnosno na ulogu stranog faktora u funkcionisanju, pa i određivanju političke sudbine Otpora.

Na samom početku mora se reći da je osnovno pravilo zapadnog, prvenstveno američkog angažovanja u Srbiji od sredine 1998. godine bilo podređivanje svih delatnosti glavnom cilju, odnosno rušenju Miloševića i „demokratizaciji Srbije/Jugoslavije“.⁸ Naime, već od aprila, a zasigurno tokom juna te godine administracija SAD je ozbiljno počela da razmišlja o rušenju Miloševića sa vlasti. U Specijalnom izveštaju USIP br. 31 od juna 1998. godine mogu se naći sledeće teze koje jasno govore o stvaranju konsenzusa o novom, radikalnom pristupu Miloševiću:

⁷ Već tokom druge noći akcije ispisivanja parola, između 2. i 3. novembra 1998, uhapšeno je četvoro mladih aktivista – Teodora Tabački, Marina Glišić, Dragana Milinković i Nikola Vasiljević. Uhapšeni studenti, od kojih dve devojke nisu čak ni bile članovi pokreta, kažnjeni su sa po deset dana zatvora „zbog građanskog otpora vlastima“.

⁸ Veoma dobro informisani britanski novinar Tim Maršal konstatuje: „Gотово sve ukazuje na to da između decembra 1998. i 24. marta 1999. godine, kada je počelo bombardovanje, američki Stejt department, a na kraju i Klintonova administracija, nisu želeli ništa drugo osim da svrgnu Miloševića ili da se s njim sukobe u tom procesu (Maršal 2002, 50).“

„Milosevic rules Serbia as a personal autocrat and has failed to establish or abide by a stable system of political and economic institutions. *As a result, an uneasy and perhaps violent transition is likely for Serbia. Other leadership options must emerge and democratic institutions be established if Serbia is to avoid the chaotic transition of other personal autocracies.* ...It is doubtful that real and sustainable progress can be made in either Bosnia or Kosovo if Milosevic remains free of democratic restraints. *It is time to end the international community's dependence on Milosevic for implementation of the Dayton peace agreement. Milosevic's rise to power is so strongly associated with depriving Kosovo of its autonomy that he will be unable to reach an accommodation with the Kosovars without putting his own political survival at risk.* ...In the search for alternatives to autocracy, the international community must consider a concerted effort in favor of democratic political parties, nongovernmental organizations, and an independent judiciary in order to ease the severe dislocations likely to occur with any political transition. ...*No enduring peaceful solution for Bosnia or Kosovo is possible with the current regime in place.* The Serb people deserve better and should have the opportunity to enjoy the prosperity and freedom that open, democratic societies provide. *U.S. success in and its exit from the Balkans depends on the establishment of legitimate, stable, and democratic regimes. It is time for the international community to identify and cultivate alternative sources of political leadership and develop substantial democracy programs for Serbia (Serbia: Democratic Alternatives, USIP Special Report No. 31, June 1998, kurziv i skraćena S. N.)*“.

Takvo usmerenje vidljivo je i u Specijalnom izveštaju USIP od 14. aprila 1999., koji se temelji na radu Radne grupe za Balkan (The Balkans Working Group) i materijalu pripremljenom za svedočenje Danijela Servera pred američkom Komisijom za sigurnost i saradnju u Evropi (USCSCE). Ovde se prenosi samo odeljak o „demokratizaciji Jugoslavije“:

The United States, its allies, and partners need to focus on bringing about a democratic transition in Serbia, one based on free civic institutions and not on the empty ritual of elections that are neither free nor fair. Such a transition requires open media, free trade unions, unfettered universities, an independent judiciary, vigorous political parties, transparent and multiparty electoral commissions, and a web of NGOs devoted to the many serious issues that confront the people of Serbia....

The United States government should increase sharply its support for democracy in Yugoslavia from the current level of about \$18 million to \$53 million this fiscal year as part of a broad diplomatic initiative aimed at developing alternatives to the authoritarian regime in Belgrade and broadening the West's range of contacts. ... Furthermore, this effort should include a reinvigorated public affairs stance making it clear that the people of Yugoslavia deserve better than the current authoritarian regime....

A primary focus should be development of a new generation of leaders who respect political pluralism, market reform, rule of law, and tolerance. *The United States should lead its allies with a policy of strong, irreversible support for a democratic Serbia, as was done in the rest of Central and Eastern Europe.*

(„Yugoslavia“: *Building Democratic Institutions*, USIP Special Report, April 14 1999, p. 3, kurziv i skraćenja S. N.)

Tadašnji američki državni sekretar Medlin Olbrajt uspela je da sabije sve navedene ciljeve u jednu jedinu rečenicu: „*We want to see Milošević out of power, out of Serbia and in the Hague.*“⁹

Američka saradnja sa srpskim političkim akterima odvijala se u skladu sa sledećim pravilima:

- Raspodeliti zadatke na one koje će obavljati različiti spoljašnji akteri i one koji će biti namenjeni unutrašnjim akterima;
- U okviru plana za unutrašnja dejstva, izgraditi i na sve načine održavati što širu *antirežimsku koaliciju*, koja će uključivati ne samo *opozicione političke stranke*, nego i *studentske i druge dru-*

⁹ Postoje indicije da je za Olbrajtu rušenje Miloševića bio cilj za koji je bila i lično zainteresovana, i u kome je čak videla priliku za sopstveni doprinos svetskoj istoriji (Maršal 2002, 50, ali i 62 i 68).

štvene pokrete, nevladine organizacije, slobodne medije, organizacije za praćenje izbora i izborni trening, sindikate i druga radnička udruženja, opoziciono nastrojene medijske kuće i asocijacije, ekonomske i druge ekspertske timove (think-tanks), i koja će zbog svog širokog sastava moći da se predstavlja kao autentični glas celokupnog srpskog naroda;

– Motivisati lokalne srpske aktore da prihvate strateške ciljeve koje će im sugerisati strani partneri, a prepustiti im pronalaženje najadekvatnijih taktičkih rešenja koja će biti prilagođena posebnostima situacije;

– Postaviti kao zajedničke i neupitne strateške ciljeve široke antirežimske koalicije:

- zbacivanje režima Miloševića;
- nepovratnu demokratizaciju Srbije;
- zaustavljanje unutrašnje represije, oružanih sukoba sa susedima i „srpske nacionalističke politike“ uopšte;
- reformu ekonomskog sektora na osnovu neoliberalne platforme;
- omogućavanje izvođenja Miloševića i svih ostalih Srba koji su osumnjičeni za ratne zločine pred lice „međunarodne pravde“;
- integraciju u Partnerstvo za mir, a kasnije i NATO (eventualno i Evropsku uniju);

– U cilju efikasnog ostvarivanja zajedničkih ciljeva dogovoriti se o preciznoj podeli zadataka između pojedinačnih članova koalicije i obavezati sve njene članove da poštuju dogovore i striktnu podelu posla;

– Angažovati uticajne zapadne (npr. *Penn, Schoen & Berland Associates*) i vodeće domaće agencije za istraživanje javnog mnjenja i PR kako bi se napravio precizan uvid u raspoloženje srpskog biračkog tela i sačinila utemeljena i celovita strategija političkog delovanja i marketinga, koja bi trebalo da omogući srpskoj opoziciji da prvo pobedi na izborima, a potom i trajno ukloni Miloševića iz političkog života Srbije;¹⁰

¹⁰ Novinar Majkl Dobs jasno naglašava istorijski karakter sastanka: „Held in a luxury hotel in Budapest, the Hungarian capital, in October 1999, the closed-door briefing by Schoen, a Democrat, turned out to be a seminal event, pointing the way to the *electoral revolution* that brought down Milosevic a year later. *It also marked the start of an extraordinary U.S. effort to unseat a foreign head of state, not through co-*

– Dogovoriti unapred konkretan redosled koraka u ostvarivanju celovite strategije političkog delovanja i sprovesti ih na takav način da se režim stalno drži na korak iza koalicije;

– Prilikom komuniciranja podeliti „resore“ tako da, na primer, NDI radi sa opozicionim političkim strankama, a IRI sa Otporom.

U julu 2000. godine, kada je Milošević najavio predsedničke izbore za 24. septembar, američka administracija je u nameri da se izbegnu greške iz prethodnih izbornih kampanja opozicije posredstvom jednog broja nevladinih organizacija postavila pred srpsku opoziciju i Otpor tri precizne smernice, u okviru kojih je savetovano:

– Zajedničko angažovanje na daljem jačanju opozicionog jedinstva uz istovremenu tihu marginalizaciju politički nepouzdatih elemenata;

– Organizovanje koordinisane kampanje kojom bi se pokrenuli za izbore tradicionalno nezainteresovani mladi Srbije (Get-out-the-vote campaign) i time kapitalizovala njihova nenaklonjenost režimu, koja je prethodnih godina ostajala neiskorišćena;

– Razvijanje i koordinisanje pouzdanog sistema nadziranja izbora na čelu sa specijalizovanom nevladinom organizacijom (Centar za slobodne izbore i demokratiju, CeSID), i mobilisanje i obučavanje dovoljnog broja posmatrača dobrovoljaca.

Moguće je pretpostaviti da je lista neformalnih praktičnih saveta u tom ključnom periodu bila i duža. Kako izgleda, uključivala je i preporuku da srpska opozicija pristupi jednom broju taktičkih aktivnosti, kao na primer stvaranju mreže kontakata među visokim oficirima službi bezbednosti, policije i vojske uz pomoć kojih je trebalo obezbediti da se te institucije ne odazovu naredbama u ključnim trenucima planirane izborne revolucije; pridobijanju rudara i sindikalnih organizacija čije će aktivnosti razvlačiti snage policije i potkopavati sposobnost i rešenost režima da primeni silu u rešavanju krize; najzad, planiranju, organizovanju i praktičnom izvođenju složene i veoma rizične unapred izrežirane političke operacije koja je trebalo da stvori utisak „spontane narodne revolucije“ na ulicama Beograda.

Otpor je u skladu sa idejom o podeli posla dobio specifične smernice koje su proisticale iz njegovog nestranačkog karaktera.

vert action of the kind the CIA once employed in such places as Iran and Guatemala, but by modern election campaign techniques (Dobbs 2000, kurziv S.N.).“ Dobs nagoveštava ključnu temu *izborne revolucije*, o kojoj će, kao o teorijskom okviru presudnom za pravilnom razumevanje političke uloge Otpora, biti reči dalje u tekstu.

Zadatak Otpora u okviru zajedničkog projekta rušenja Miloševića bio je da na osnovu brojnih akcija koje će organizovati širom Srbije, ubedi srpsku javnost:

- Da je moguće srušiti Miloševićev režim uprkos desetogodišnjem iskustvu opozicionog neuspeha;
- Da je uklanjanje Miloševića moguće i neophodno uraditi na izborima;
- Da ceo projekat rušenja režima na izborima treba organizovati i sprovesti uz pomoć nenasilnih oblika otpora, kako režim ne bi dobio povod da opravdano upotrebi represivni aparat, niti mogućnost da ospori legalnost ili legitimnost celokupnog projekta;

Kada se govori o konkretnim oblicima američke pomoći, onda treba reći da se, pre svega, radilo o stvaranju organizacionih preduslova i transferu znanja i veština neophodnih da bi Otpor izrastao u uspešan *nenasilni pokret*. Kao što je već nagovešteno, na osnovu prethodnog iskustva očekivalo se da upravo takav pokret može imati dobre izgleda da svrgne Miloševića.¹¹ Konkretni vidovi američke pomoći u tom domenu bili su sledeći:

- Obezbeđivanje veoma izdašne finansijske podrške, u manjim iznosima već počevši od septembra 1998, a u veoma značajnim iznosima od avgusta 1999, kako od posrednih donatora poput NED-a ili USAID-a, tako i od neposrednih davalaca, poput IRI-a;
- Pružanje obimne logističke podrške, od obezbeđivanja 80 tona samolepljivog papira za štampanje oko dva miliona nalepnica sa parolom „Gotov je“, preko velikog broja bočica sa sprejom za pisanje grafita, desetina hiljada crnih majica sa štampanom pesnicom, stotina kompjutera za lokalne centre, sve do nabavke mobilnih telefona za koordinaciju aktivnosti;
- Obezbeđivanje teorijske literature za razvoj uspešnih oblika nenasilne akcije, na prvom mestu dostavljanjem preko raznih kanala knjiga Džina Šarpa *Politika nenasilne akcije* i *Od diktature do demokratije: Konceptualni okvir za oslobođenje* (Sharp 1973,

¹¹ Naime, rezultati uporedne studije Freedom House-a o načinima osvajanja slobode i uspostavljanja stabilne demokratije, u čijoj izradi je učestvovao i Piter Akerman, jedan od savetnika Otpora, pokazuju da je u većini analiziranih slučajeva glavni faktor promene: „... broad-based, nonviolent civic resistance – which employs tactics such as boycotts, mass protests, blockades, strikes, and civil disobedience to de-legitimize authoritarian rulers and erode their sources of support, including the loyalty of their armed defenders (Karatnycky and Ackerman 2005, 4).“

Sharp2003/1993), kao i obezbeđivanjem sredstava za prevod izvoda iz prve i cele druge knjige (Šarp 1999), na osnovu kojih je kompiliran priručnik za obuku aktivista Otpora na srpskom;

– Omogućavanje direktnog transfera znanja i iskustava, prvenstveno organizovanjem radionice u Budimpešti, u okviru koje je iskusni operativac, penzionisani pukovnik vojske SAD, vijetnamski veteran, diplomata i „borac za demokratiju u Burmi“ Robert Helvej obučavao dvadesetak najviših rukovodilaca Otpora o teoriji i tehnikama nenasilne borbe koje je razvio Džin Šarp, na prvom mestu o „stubovima podrške“ režima, o logici potkopavanja Miloševićevog autoriteta, kao i o praktičnijim pitanjima razvoja uspešnog nenasilnog pokreta, poput metoda popravljavanja slike o pokretu u javnosti, taktika regrutovanja aktivista iz raznih društvenih slojeva, uključujući i strukture režima, pravila javne komunikacije simbolima, načina organizovanja štrajkova, protestnih marševa ili bojkota kupovine, metoda savladavanja straha od represije i hapšenja, postupaka upravljanja u trenucima krize, izbegavanja nepotrebnih rizika, itd.;

– Organizovanje praktične obuke za lokalne aktiviste Otpora u više navrata, u jednom broju slučajeva i uz pomoć aktivista iz Slovačke i Hrvatske (o čemu izvori iz Otpora nikada nisu govorili, barem ne pred srpskom javnošću).¹²

Otpor je, dakle, između 1999. i 2000. godine dobio svoje precizno definisano mesto i uloge u okviru široke antimiloševićevske koalicije, kao i svu pomoć američkih vladinih i drugih manje vidljivih organizacija neophodnu za sprovođenje zadataka koji su mu namenjeni.

Strategija i taktike delovanja Otpora ili o ulogama novog društvenog pokreta u projektu rušenja Miloševića

U prethodnom odeljku ponuđeni su opšti okviri za razumevanje faustovske komponente pokreta, odnosno načina na koji su ame-

¹² Odgovarajući na pitanje Martina Butore, nekadašnjeg aktiviste slovačke OK98 kampanje, otporaš Nenad Konstantinović koristi priliku da se zahvali slovačkim saborcima: „I just want to say that we are very grateful to you and to the Slovakia Get Out The Vote campaign, because we really used all your experience in our campaign. Basically, it's your experience and Croatian experience. Thanks to that, we were able to organize a major Get Out The Vote campaign (Otpor Delegation Luncheon Discussion at the IRI, February 15, 2001, 33).“

rički uticaji uobličili aktivnosti široke antimiloševićevske koalicije i Otpora kao njenog značajnog člana. Ovde će pažnja prvo biti usmerena na *strategiju političke borbe nenasilnim sredstvima*, koja će se pokazati kao *najubojitije oružje* kojim je raspolagao Otpor. Potom će se pažnja premestiti na taktičke postupke kojima je pokret uspešno uticao na javno mnjenje u Srbiji i stvorio neke od ključnih preduslova za uspeh političkog prevrata u Srbiji. Obe teme pružiće, nadam se, i nove argumente za tezu o postmodernom karakteru pokreta.

Uprkos znatnom političkom iskustvu aktivista na koje je Otpor mogao da računa, može se slobodno tvrditi da su za ovladavanje strategijom političke borbe nenasilnim sredstvima najzaslužniji bili američki stručni savetnici, na prvom mestu već pomenuti Robert Helvej, iskusni praktičar rušenja nedemokratskih režima i glavni „trener“ Otpora, potom i sam dr. Džin Šarp, teoretičar i ideolog nenasilnog otpora, a u kasnijim fazama rada i finansijer, filantrop, stručnjak za nenasilni otpor i visoki funkcioner Freedom House-a dr. Pi-ter Akerman.

Srđa Popović, jedan od osnivača i samozvani „ideološki komesar“ Otpora, bio je i povodom ovog pitanja veoma direktan. Tako on u tekstu o primeni Šarpove teorije nenasilne akcije u Miloševićovoj Srbiji, koji potpisuje ispred analitičkog tima Otpora, piše sledeće:

What we actually did here is decide not only to be nonviolent but to use nonviolent methods not only to remove the power but to show how superior you are, how advanced, how civilized, how efficient you can be if you stay nonviolent (Popović 2001).

U suštini, Popović ukazuje na činjenicu da nenasilni otpor kao strategija počiva na dve osnovne poluge – a) na prikazivanju neprijatelja u toliko lošem svetlu da bilo kome postaje skoro nemoguće da ga podržava, i b) na prikazivanju sebe u toliko pozitivnom svetlu da postaje teško ne priključiti se. Ključ je u oba slučaja odnos prema nasilju – braneći se od smišljenih provokacija nenasilnog pokreta, režim pre ili kasnije pribegava nasilju, i time sam sebi namenjuje ulogu *zločinca*. Pokret, pak, pristaje da trpi nasilje ne uzvraćajući na njega nasiljem, i time stiče moralni kapital *žrtve*. A sila je, kako je to dobro primetio Popović čitajući Borhesa, „poslednje utočište slabih

(Popović 2001, 7)“. U istom tekstu, Popović upotpunjuje prethodno navedena tumačenja:

On a strategic level, this emphasis on humor in otherwise moribund, kitsch and propaganda saturated public space proved farsighted. Actions became silly and benign. Their lighthearted content made the inevitable arrests of activists all the more senseless – *arresting neighbourhood kids for clowning around on the streets because of their 'subversive, terrorist actions' simply made no sense to any normal parent or grandparent... Lastly, the effects of the regime's direct confrontation with the movement were defined within a strategy of presenting Otpor as the national victim number one. As is well known, persecution and victimization inspires the sympathies and, sometimes outright conversions of some members of the regime that, in turn, created in Milosevic's ranks an 'internal opposition'* (Popovic 2001, 6-7, kurziv S. N.).

Politička isplativost „strategije svesne viktimizacije“ kojoj se priklonio Otpor jasno je nagoveštena u sledećem pasusu jednog izveštaja o radu Institucije Albert Ajnštajn (AAI):

Otpor at that time had already been labeled a terrorist group by the government. Yet when kids were arrested in these small towns, where everybody knows everybody, people knew their workshop neighbors' children were not terrorists. Mr. Popovic distinctly remembered this point from Robert Helvey's. *Otpor thus wanted as many arrests as possible. People were encouraged to act nonviolently, and then the police jailed or beat them. As frustration mounted, people were encouraged to vote in the presidential election* (Chris Miller 2001, in: Spencer 2001, kurziv S.N.).

Potvrdu tvrdnji spoljašnjih posmatrača moguće je naći i u „insajderskoj“ perspektivi. Naime, ideja nenasilnog otpora uneta je čak i u jedan od prvih programskih dokumenata, Manifest Otpora:

Ideje, naime, imaju tu osobinu da žive duže od svojih pokretača, dokle god i poslednji njihov zagovornik ima slobodu da se kreće i dela. Hiljade osvešćenih nemoguće je zatvoriti ili pobiti. *Na svakog uhapšenog ili maltretiranog otporaša uvek*

se pojavljuje pedeset novih, a ukoliko dođe do likvidacije pojedinih koje je režim pogrešno identifikovao kao kolovođe, svaki ubijeni postaje simbol snage za hiljade novih osvešćenih (Manifest Otpora, str. 17, kurziv S. N.).

Strategija nenasilnog otpora, kako se iz prethodnih navoda vidi, nedvosmisleno je počivala na kalkulisanom viktimizaciji. Oreol nevine žrtve omogućio je Otporu da diskredituje Miloševićev nasilnički režim, kako u očima njegovih neprijatelja, tako i u očima njegovih pristalica, iz čega je sledila i delimična destabilizacija režima. Uz uspeh na frontu protiv Miloševićevog režima, išli su i uspeh u pridobijanju novih aktivista i simpatizera, kao i međunarodna medijska i politička promocija Otpora. Strategiju je, kao i obično, jezgrovito rezimirao Ivan Marović: „As repression increases, so does Otpor! *We feed on the repression of the regime, and in all towns and cities where they arrested our people, the movement accelerated its growth* (Stefanović 2000, kurziv S. N.).“

Do sada, pažnja je bila usmerena na osnovnu otporašku strategiju borbe protiv režima, na *diskreditaciju i destabilizaciju režima strateškim nenasilnim oblicima otpora i kalkulisanom viktimizacijom*. Međutim, koliko god strateški nenasilni pristup bio dobar „jeđač“ autoriteta političkih oponenta Otpora, on nije mogao u potpunosti da reši druga pitanja poput pridobijanja sledbenika ili, još važnije, stvaranja poredničke klime za celu srpsku opoziciju. Nadalje, pažnja će biti posvećena drugačijem aspektu političke delatnosti Otpora, odnosno *osnovnim taktikama za pridobijanje simpatija i poverenja, kao i za ubeđivanje glasača da je sa Miloševićem gotovo*. Biće, dakle, govora o maštovitim, duhovitim, veselim, ponekad čak i apsurdnim „lakim“ kampanjama, ali i o septembarskim i decembarskim predizbornim aktivnostima, tokom kojih je Otpor ponovo pribegao svojim upečatljivim crnim kampanjama. Naime, kako je to jezgrovito sročio Srđa Popović: „Otpor insisted on defining its authority as being rooted not in erudite parlance but in decisive deeds“ (Popovic 2001, 4).

Prvi oblici aktivnosti Otpora bili su povezani sa borbom protiv ukidanja autonomije univerziteta u Srbiji. Akcija ispisivanja parola i iscrtavanja simbola pesnice, kojom se Otpor pretstavio javnosti, izvedena je u centru Beograda u noćima između 1. i 2., odnosno 2. i 3. novembra 1998. godine.

Aktivnosti Otpora dobijaju na sistematičnosti tek posle završetka NATO bombardovanja, tokom leta i jeseni 1999. godine.¹³ Jedna od prvih zapaženih kampanja u tom periodu bila je programskog karaktera i ticala se javnog potpisivanja „Deklaracije o budućnosti Srbije“. Deklaracija je bila zamišljena kao osnovni strateški dokument Otpora u toj fazi, u okviru koga su određeni glavni problemi koje treba rešiti i ciljevi koje treba ostvariti, a naznačeni su i metodi kojima se pri tome treba koristiti. Tri istaknuta cilja bila su: 1) ukiđanje Zakona o univerzitetu i njegova zamena novim koji bi sastavili eminentni profesori, 2) ukiđanje Zakona o informisanju i prestanak državne represije nad medijima, i, najvažnije od svega, 3) raspisivanje izbora na svim nivoima po demokratskim standardima. Potpisivanjem deklaracije podršku pokretu dale su sve važnije studentske organizacije u Srbiji i mnoge ugledne javne ličnosti.

Efektan primer „griženja sistema“ pružila je i parodična „rođendanska proslava“ za predsednika Slobodana Miloševića koju su osmog avgusta 1999. godine organizovali aktivisti OTPOR!-a u Nišu. Više od dve hiljade građana dobilo je priliku da na zajedničkoj čestitki ispiše svoje „rođendanske želje“. Aktivisti OTPOR!-a su primali i poklone građana u ime predsednika Miloševića. Među

¹³ Zbog ograničenosti prostora biće prikazane samo neke od upečatljivijih kampanja. Potpuniji opis kampanja moguće je naći na adresi: http://www.canvasope-dia.org/content/serbia.../otor_campaign.ht, kao i u feljtonu Milice Bjelovuk objavljivanom u dnevnom listu „Glas Javnosti“ tokom januara 2001. godine (Bjelovuk 2001). Takođe, ovde nije moguće ulaziti u analizu organizacione podele na „skica-timove“, koji su smišljali aktivnosti i bavili se koordinacijom rada lokalnih aktivista, i „akcione timove“, koji su bili praktični izvođači planiranih aktivnosti, bilo da se radilo o složenijim performansima ili o jednostavnom lepljenju plakata ili deljenju letaka. Najзад, treba istaći da je ovaj aspekt rada bio rezultat prvenstveno „domaćih“ inicijativa i ideja.

poklonima su bili karta za Hag u jednom pravcu, zatvorenička uniforma, knjige Mire Marković, lisice i torta u obliku petokrake. Na kraju akcije torta je podeljena okupljenim građanima.

Tokom novembra i decembra 1999. godine sprovedene su dve kampanje koje su bile usmerene na dalje popularisanje pokreta i stvaranje još pozitivnije slike o njemu. U okviru prve kampanje iz tog perioda, nazvane „Pesnica je pozdrav“, poznati srpski glumci pozirali su sa podignutom pesnicom za seriju od 50,000 postera pokreta.

Potom je sledila veoma dobro prihvaćena kampanja sa najvećim brojem ikada štampanih postera, koja je bila naslovljena „Otpor! – jer volim Srbiju“. Glavni cilj kampanje bio je preokretanje efekata režimske propagande koja je u to vreme prikazivala Otpor kao skup izdajnika, stranih plaćenika, pa i fašista.¹⁴

¹⁴ Tako je kragujevački list „Lid“ još krajem septembra 1999. godine objavio tekst pod naslovom „Nedvosmislena asocijacija“. U tekstu se Otpor poredi sa Hitlerovom omladinom, a u tekstu je moguće pročitati i rečenicu: „Zna se dobro čiji je podmladak nosio crne košulje i dizao desnu ruku u znak pozdrava“. Kasnije je u iste svrhe korišćen poster sa parolom „Madlen Jugend“.

Ovom prilikom je započet i svojevrstan rat postera i parola između sukobljenih političkih opcija. Naime, režim je na Otporov plakat odgovorio nekolicinom svojih. Najupečatljiviji režimski slogan iz tog perioda bio je „Prodajem, jer volim da izdajem“, uz grafički predložak pesnice koja stiska hrpu dolara.

Početak 2000. godine i glavnu temu svih aktivnosti Otpora u sledećem periodu obeležila je upečatljiva kampanja „Ovo je ta godina“, u okviru koje je najavljeno brzo i nezaustavivo rušenje Miloševićevog režima.

Prva ulična akcija u okviru kampanje ostvarena je na dočeku pravoslavne nove godine (13.01.2000.) koji su zakazali otporaši. Tom prilikom su dodeljene nagrade za „najotpornijeg“ građanina, novinara, profesora, glumca, kao i za „najotpornije“ medije, fakultete i druge institucije. Deset minuta po ponoći, otporaši su prekinuli proslavu na trgu Republike, prikazavši potom na video-bimu potrebnu listu imena žrtava Miloševićevog režima. Dok su se na video bimu smenjivala imena, glas sa razglasa je poručio: „Srbija nema razloga za slavlje. Sad idemo kući. Naš odlazak sa ovog mesta biće poruka za Srbiju, znak da treba da stavimo prst na čelo, jer ove godine život konačno mora da pobeđi. Da ne bude više žrtava“. Na taj način je promovisana poruka da je 2000. „ta godina“, godina u kojoj „život mora konačno da pobeđi“, pri čemu je neizbežnost procesa argumentovana optužbom da je vladajući politički poredak doslovno smrtonosan („odgovoran što smo 10 godina gladni i očajni, što je svake godine naša zemlja manja, što i budućnost hoće da nam

uzmu...“). Alternative su, dakle, jasno predočene: ili crno ili belo, ili On(i) ili Mi!

Sljedeća velika akcija pružila je priliku da se povežu institucionalno i organizaciono razrastanje pokreta i kritika režima. Naime, Otpor je za 17. februar 2000. godine zakazao svoj Prvi kongres, za pravo neku vrstu parodije Četvrtog kongresa socijalista koji je zakazan za isti dan. Parodirajući Miloševića, Otpor je još jednom hteo da potseti javnost na potpuni fijasko Miloševićeve inicijative. U okviru programa kongresa promovisan je *Manifest* Otpora, još jedno ironično poigravanje na račun komunističke prošlosti srpskog režima. Iz Manifesta saznajemo da „...je ključ smene režima u Srbiji vezan pre svega za osvešćivanje i buđenje ljudi, jer njihovo političko deklarisanje više nije dovoljno. U umrtvljenu baruštinu srpskog političkog sistema OTPOR! pada kao masivan kamen izazivajući talase koji se šire u koncentričnim krugovima (*Manifest* Otpora, 13).“ Na kongresu je najavljen savez sa nevladinim organizacijama, političkim strankama, samostalnim medijima i sindikatima i uspostavljanje zajedničkog fronta u borbi protiv Miloševićevog režima. Takođe, u skladu sa najavljenim novim orijentacijama i mnogo šire definisanim političkom ulogom, promenjeno je i ime pokreta. Otpor odbacuje odrednicu *studentski* koju je do tada nosio u svom imenu, i postaje *Narodni pokret Otpor*. U skladu sa novom orijentacijom, među zvanicama kongresa našli su se i tadašnji opozicioni lideri. Time je zvanično potvrđen ranije nagovešteni široki politički front protiv Miloševića. Otpor je tom prilikom pozvao i građane da se lično odupru bedi, strahu i represiji, i time daju svoj doprinos borbi za demokratiju u Srbiji. Očigledno, ideja je bila da se stvori utisak da se „ceo narod“ ujedinio protiv Miloševića i da se time on oslabi kako na organizacionom planu (smanjivanjem stvarne baze za podršku), tako i na simboličkom planu (onemogućavanjem da režim nastavi da se predstavlja kao nosilac težnji naroda).

Institucionalno razrastanje pokreta i promovisanje prvog zvaničnog programskog dokumenta, makar on imao i parodičan naslov, ili upravo iz tog razloga, otvara i pitanje ideološkog usmerenja pokreta. Specifičan odnos Otpora prema ideološkim pitanjima dobro je uočio sociolog Vladimir Ilić: „Otporaška simbolika i korišćeni ideološki sadržaji morali su da budu najšireg obuhvata, kako bi korendipirali sa svešću međusobno vrlo raznorodnih protivnika tada-

šnje vlasti (Ilić 2000b, 47).“ Takva ocena se potvrđuje i nešto dalje u Ilićevom radu: „Otpor je pokazivao veliku veštinu u artikulaciji i međusobnom objedinjavanju inače oprečnih idejnih sadržaja, sve u cilju širenja društvene podrške promeni režima koja je trebalo da prethodi promeni celog društvenog sistema (Ilić 2000b, 50).“ Neimenovani izvor iz Otpora Iliću je to pitanje razjasnio na sledeći način: „ta ideja je u sebe uključivala sve opcije i stavove – mogli ste da je zastupate sa pozicija republikanac/monarhista, SDU/DSS... To je ona vrsta slobode koju politička partija negde po definiciji isključuje – verovatno su se zato u aktivnosti uključili i mnogi članovi partija. Ceo koncept organizacije bez lidera, populistički nacionalno obojen pristup izražen npr. kroz poruku *Otpor jer volim Srbiju* izgrađen je na osnovu grešaka koje je u pristupu imala (bivša) opozicija, a sa ciljem da se ostvari najveći efekat na najširoj populaciji (Ilić 2000a, 3).“ Još određeniji, ali i kritički usmereniji prema pristupu koji je Otpor ispoljavao u tretiranju ideoloških pitanja neophodnih za ostvarivanje „minimalnog konsenzusa borbenog antirežimskog aktivizma“ bio je Vladimir Marković. U pokušaju da pruži „sliku ideologije pokreta“, Marković izdvaja motive „populizma bez populizma“, „ideologije kao pop kulture“, namernog, ali i nenamernog brkanja prosvetiteljskih i romantičarskih tradicija i ideja, kao i evropejstva i balkanske grandomanije. On se naročito kritički obrušava na sklonost pokreta da koketuje sa simbolima, idejama i ličnostima iz repertoara ekstremnog srpskog nacionalizma, kao i na sklonost ideologa pokreta da sa lakoćom pribegavaju orijentalističkoj retorici u diskreditovanju političkih oponenta (Marković 2001).¹⁵

Tokom maja i juna, uporedo sa porastom represije protiv aktivista Otpora koja je pogotovu usledila posle ubistva visokog vojvođanskog funkcionera i člana SPS-a Boška Peroševića (13. 05.

¹⁵ Govoreći o nesigurnosti koja karakteriše otporaško traganje za identitetom u Srbiji devedesetih, a koju oni nastoje da kompenzuju preko građenja vlastitog identiteta nasuprot „orijentalnom“ (ili orijentalizovanom) Drugom, Marković konstatuje: „Ovakvom retorikom, ne samo da se, avaj, vlastiti identitet neadekvatno poima, već se u bezobzirnog samohvalisanju čitava kultura drugog (zapravo prilično heterogenog niza *drugih*, bili oni Turci, žene, Libijci, socijalisti, gubavci ili Kubanci) onako uzgredno diskredituje u histeriji univerzalnog krstaškog pohoda na „korene despotizma“, u jednoj narcisoidnoj harangi koja se reflektuje u izjavi kako „Ideja Otpora... sa sobom nosi istorijsku opasnost za svaki režim ‘azijatske sultanije’“ (Marković 2001, 22).

2000.) praćenog režimskom optužbom da je ubica aktivista Otpora i insinuacijom da je pokret zbog toga teroristički, pokrenuta je kampanja Otpora pod parolom „Ovo je lice Srbije“. Akcija je imala za cilj da razbije strah kod svih onih koji su pod pritiskom počeli da se kolebaju, i da na taj način onemogućí režim u njegovoj kampanji sasecanja baze regrutovanja pokreta. Može se slobodno reći da je spremnost režima da primeni silu predstavljala naj snažniji marketinški adut Otpora. Slučajevi izuzetno brutalnog prebijanja aktivista Otpora u Požarevcu, Miloševićevom rodnom mestu (u koje je bio umešan i njegov sin Marko), kao i Vladičinom Hanu, bili su samo najizrazitiji i medijski najeksponiraniji primeri prakse koja je svakodnevno „grizla sistem“, odnosno njegove osnove legitimteta.¹⁶

Pod sve snažnijim unutrašnjim i međunarodnim pritiskom, Milošević zakazuje prevremene savezne predsedničke i lokalne izbore za 24. septembar, sam se kandidujući za predsedničku funkciju na saveznom nivou. Shvativši da je Milošević „zagrizao udicu“, Otpor planira i sprovodi svoju najznačajniju i najbolje upamćenu akciju – paralelno vođenje dve sasvim različite, ali koordinisane i komplementarne predizborne kampanje. Prva od njih vođena je pod parolom „Vreme je“, i ostvarivana je u saradnji sa omladinskim i nevladinim organizacijama. Glavna poruka kampanje – *vreme je!* – grafički je ilustrovana slikom sata čije kazaljke pokazuju da je „pet do dvanaest“ da se nešto od presudnog značaja uradi na političkom planu. Ideja pozitivne mobilizacije akcentovana je korišćenjem živih boja u svim materijalima koji su bili povezani sa akcijom. Bila je to prva dosledna „Get-out-the-vote“ kampanja u Srbiji. Cilj ove „pozitivne kampanje“ bio je da zainteresuje i pokrene mlade ljude, pogotovu one koji bi trebalo da glasaju po prvi put, i uključi ih u glasački proces („Izađi na trtu“), kako bi se dodatno smanjile Miloševićeve šanse na izborima.

¹⁶ O slučajevima psihičkog maltretiranja i brutalnog batinaja Otporaša u Požarevcu i posebno Vladičinom Hanu detaljnije u Cohen 2000. S druge strane, ne treba smetnuti s uma da je po oceni Vladimira Ilića policija „najčešće primenjivala meku represiju koja se svodila na kratke informativne razgovore u policijskim stanicama koji su obuhvatali vrlo veliki broj aktivista Otpora“ (Ilić 2001a, 3). Ispostavilo se da su oba pristupa srpske policije, obuhvatna primena meke represije, kao i ograničena i ciljana primena nasilja visokog intenziteta, išla na ruku Otporu i njegovoj strategiji nenasilnog otpora.

izbori!

Iako je pozitivnoj motivacionoj kampanji stavio na raspolaganje sve svoje organizacione resurse, Otpor se javno držao po strani. Pokret je sebe zvanično identifikovao sa paralelnom crnom kampanjom, koja je vođena pod agresivnom parolom „Gotov je!“. Cilj crne kampanje je bio da nametne dobitničko raspoloženje još uvek razočarani i apatičnim opozicionim glasačima, kao i da slomi veru u nepobedivost vođe među pripadnicima režima. Surova i efektna kombinacija poruka i grafičkih rešenja, kao i do tada nezamisliva količina i vrsta materijala (samo nalepnica sa parolom „Gotov je!“

ГОТОВ JE!

štampana je u oko dva miliona primeraka a mnoge od njih su lepljene direktno preko Miloševićevih plakata, pretvarajući ih u izuzetno efektne kontraplakate) puno je doprinela širenju uverenja da Milošević zaista više nema nikakve šanse.

Kampanja je imala upravo onakav kraj kakav je unapred najavljan od strane svih njenih učesnika i slobodnih medija. Pozivajući se na preliminarne rezultate svojih izbornih posmatrača i organizacija za monitoring izbora, DOS je proglasio pobedu svog predsedničkog kandidata Vojislava Koštunice još pre objavljivanja zvaničnih rezultata savezne izborne komisije. Posle pokušaja režima da dovede u pitanje već proglašenu pobedu opozicionog kandidata u prvom krugu predsedničkih izbora, usledile su brojne akcije građanske neposlušnosti i bojkota, pa čak i pretnja opštim štrajkom (najznačajniji je zasigurno bio štrajk rudara u Kolubari, površinskom kopu uglja u sistemu Elektroprivrede Srbije, koji je za režim predstavljao udar kako na ideološkom, tako i na operativno-ekonomskom planu), sa ciljem da se režim natera da prihvati izbornu pobedu koju je proglasila opozicija.¹⁷ Srbijom se ponovo raširila rečita parola sa

¹⁷ Po prvim nezvaničnim rezultatima Savezne izborne komisije koji su kasnili (objavljeni su tek 26. 09. 2000) Milošević je dobio 40,23% a Koštunica 48,22%, dok je po definitivnim rezultatima SIK-a Milošević dobio 38,62% glasova, a Vojislav Koštunica 48,96%, dakle ipak manje od neophodnih 50% predviđenih izbornim zakonom, što je značilo da će za 8. oktobar morati da bude zakazan drugi krug predsedničkih izbora. CeSID i koalicija DOS izašli su u više navrata sa nekoliko različitih rezultata (svi su premašivali potrebnih 50%), od kojih je prvi i najviši procenat glasova za Košunicu iznosio 63,32% prema 30,71% za Miloševića (DOS na proslavi pobeđe u Novom Sadu odmah po završetku izbora), da bi ubrzo potom Koštuničin rezultat pao prvo na 58,48%, pa na 54,66%, pa 53,96%, dok je prvi CeSID-ov rezultat bio 54,4% prema 37,1%, a potom 51,7% prema 38,2%. Uprkos očiglednim problemima sa brojanjem glasova, CeSID i DOS su proglasili definitivnu pobedu Koštunice i izneli optužbe da je po sredi pokušaj izborne krađe još pre nego što je Savezna izborna komisija izašla sa zvaničnim rezultatima. Neosporne su dve činjenice – da je bilo neobjašnjivog kašnjenja i brojnih drugih nepravilnosti u zvaničnom brojanju glasova, kao i da je Koštunica dobio osetno više glasova od Miloševića i da bi sigurno takav ili još bolji rezultat postigao i u drugom krugu, da je na taj korak pristao. Tada, međutim, ne bi bilo povoda za „petooktobarsku revoluciju“ i celovito demontiranje režima koje je ona omogućila. Interesantno je da je prilikom paljenja Savezne skupštine tokom akcija 5. oktobra u Beogradu došlo do „neželjenog uništavanja jednog broja glasačkih listića“, čime je eventualno ponovno brojanje zauvek onemogućeno. Još je indikativnije da na inače izuzetno dobro dokumentovanom sajtu CeSID-a nije moguće doći jedino do podataka o rezultatima tih za demokratizaciju Srbije presudnih izbora! Pogledati sajt: www.cesid.org.

fudbalskih stadiona „Spasi Srbiju i ubij se, Slobodane!“. Pod rastućim unutrašnjim i međunarodnim pritiskom, pojedine osobe, pa čak i ključne institucije sistema (vojska, specijalne policijske snage), počele su da otkazuju poverenje Miloševiću. Natezanje je razrešeno pažljivo režiranim događajima od petog oktobra, koji se u Srbiji još uvek zvanično predstavljaju kao „spontana narodna revolucija“.

Posle odluke Miloševića da pod pritiskom petooktobarske izborne revolucije prizna pobeđu Vojislava Koštunice, zakazani su za 23. decembar i republički izbori, koji su viđeni kao prilika da se dovrši i legitimizuje smena režima započeta predsedničkim, saveznim skupštinskim i lokalnim izborima. Otpor je ponovo tokom novembra i decembra 2000. godine organizovao crnu i učestvovao u beloju kampanji. Bela, pozitivna kampanja išla je pod sloganom „Upotrebi ga“, pri čemu se aludiralo na mozak, i sugerisalo da bi samo njegovo odsustvo moglo da dovede do glasanja za Miloševićevu Socijalističku partiju Srbije i „stari režim“. Sekundarni slogan bele kampanje glasio je „Nema opuštanja“, i trebalo je da predupredi očekivano opuštanje opozicionog glasačkog tela posle petooktobarske pobeđe.

UPOTREBI GA

23.12.2000.
nema opustanja

Crna kampanja Otpora išla je pod sloganom „Overi!“, što je izraz kojim se u srpskim kriminalnim krugovima označava ispaljivanje sigurnosnih metaka u glavu već mrtve žrtve naručenog ubistva. Na decembarskim izborima je, dakle, trebalo „overiti“ političku smrt Miloševića i celokupnog političkog poretka koji je on predstavljao.

Najzad, u navedenom periodu formulisana je i slogan koji je Otpor po prvi put nagovestio svoju nameru da igra nove političke i društvene uloge u vremenu posle Miloševića. Radi se o pasivno pretećoj paroli „Samo vas gledamo“, kojom je nagovešteno da Otpor planira da preraste u svojevrsnu „watchdog“ organizaciju. Pa ipak, na nekim od postera prikazan je i „bager“ (buldožer), koji je u petooktobarskom imaginarijumu postao personifikacija revolucionarne snage naroda, čime je dodatno ojačana sekundarna parola da je „narod otpor“. Razumljivo, parola je imala i povratnu implikaciju po kojoj je Otpor narod, pogotovu revolucionarni narod. Otpor je takvim posterima svim političkim akterima u Srbiji samouvereno poručio da „paze šta rade“, jer bi u protivnom ne jedan, nego svih 5,675 bagera koliko ih u zemlji ima moglo da izađe na ulice.

Malo teorije ili o „izbornoj revoluciji“ kao novom prilogu za ranije teze o postmodernoj i faustovskoj prirodi Otpora

Razmišljanja o prirodi i značaju Otpora kao političkog i društvenog pokreta neodvojiva su od šireg političkog okvira čiji je on deo neosporno bio. Tu se prvenstveno misli na samu petooktobarsku revoluciju, ali i na širi politički scenario rušenja Miloševićevog režima. Novinar Majkl Dobs je sasvim nedvosmislen u svom određenoj prirode beogradske oktobarske revolucije:

Regarded by many as Eastern Europe's last great democratic upheaval, Milosevic's overthrow may also go down in history as the first *poll-driven, focus group-tested revolution*. Behind the seeming spontaneity of the street uprising that forced Milosevic to respect the results of a hotly contested presidential election on Sept. 24 was *a carefully researched strategy put together by Serbian democracy activists with the active assistance of Western advisers and pollsters* (Dobbs 2000, kurziv S. N.).

Iza naoko spontanijh uličnih događanja pomalja se, dakle, jedna sasvim pažljivo razrađena strategija u okviru koje je Otpor imao, nasuprot svom svesno građenom razbarušenom i samosvojnom

„imidžu“ jednu sasvim precizno definisanu ulogu. Teorijski najinteresantnije određenje složenog karaktera tih događanja, onoga što je Dobs rogovatno nazvao „poll-driven, focus group-tested revolution“ ponudile su američke autorke Valeri Bans i Šeron Volčik u zajedničkom tekstu o prirodi slovačkih i srpskih modela demokratizacije u uporednoj perspektivi. Po Bansovoj i Volčikovoj, radi se o *izbornoj revoluciji*, srazmerno novom i izuzetno efikasnom modelu demokratizacije koji koristi pretpostavljenu režimsku izbornu krađu kao legitimizaciju za polu-revolucionarno preuzimanje vlasti:

Slovakia and Serbia in fact played a pivotal role in developing a distinctive and remarkably effective model of democratization: the electoral revolution. This model combines such actions as forging a more united liberal opposition, conducting sophisticated campaigns, expanding voter registration and turnout, and improving the quality of election procedures, including the accuracy of vote tabulation. It is termed a revolution for three reasons (aside from the obvious ones of journalistic hyperbole and their parallels to the events of 1989). Such elections typically involve massive increases in citizen mobilization—at the polls and often in the streets. Moreover, these electoral exercises are committed to significant changes in governments, represented constituencies, political ideologies and domestic and foreign policies. Finally, when successful in bringing liberal governments to power, they have had political consequences that have been far more significant for the future of democracy than „normal“ electoral politics. They have put an end to de-democratization (Slovakia); they have produced a democratic turn that led to consolidation of democracy down the road (Slovakia, Bulgaria and Romania); they have ended an authoritarian polity long in place and increased substantially the likelihood of full-scale democracy (Serbia, Georgia and Ukraine); or they have produced a veritable leap from dictatorial to democratic politics (Croatia) (Bunce and Wolchik 2006, 3-4).

U istom tekstu, Bansova i Volčikova ukazuju i na posebnost srpske verzije izborne revolucije, u kojoj Otpor i njegov mobilizatorski potencijal ponovo imaju istaknutu ulogu:

Serbia added in particular mass protest after the elections to the model. This change from the pattern evident in Slovakia and Croatia, where mass mobilization of citizens to vote in elections was sufficient to oust authoritarians and their successors, was a necessity in that context, given the resistance of the incumbent regime to recognizing the victory of the liberal opposition in the first round of the Yugoslav Presidential elections in September, 2000. This innovation carries several important implications. One is that it reminds us that there have been in fact two distinctive rounds of electoral revolutions in the postcommunist area: those that produced an immediate transfer of power (Bulgaria, Romania, Slovakia and Croatia) and those that required massive public protests for the liberal opposition to take office after the elections (Serbia, Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan). The other is that it is the latter version of the model that is the most common in competitive authoritarian regimes around the world. As Marx reminded us, the ruling class does not give up power easily (Bunce and Wolchik 2006, 5).

Nalaze Bansove i Volčikove potvrđuju i produbljuju rezultati obimne i veoma dobro dokumentovane studije Majkla Mekfoula o „uvozu revolucije“, odnosno o unutrašnjim i spoljašnjim faktorima u ukrajinskom „demokratskom preobražaju“. Mekfaul skreće pažnju na činjenicu da izborna revolucija zahteva pažljivo usklađivanje čitavog niza faktora, i posebno ističe značaj planskog stvaranja utiska da je došlo do izborne krađe za odlučujuću društvenu mobilizaciju:

The greatest space for meaningful activity was regarding *electoral observation, creating the perception of a falsified vote, and the development of societal organizations that then played a critical role in protecting the vote after Election Day*. The Ukrainian experience underscored the importance of having a multi-pronged strategy, that is supporting exit polls, a parallel vote tabulation, domestic monitors, and international monitors. Reliance on just one of these mechanisms would have been insufficient (McFaul 2006, 55, kurziv S. N.).

Sa današnje distance, beogradska oktobarska događanja zaista se mogu smatrati školskim primerom uspešno izvedene *izborne*

revolucije. Model izborne revolucije pruža mogućnost da se odgovori i na neka od važnih, a još uvek nerazjašnjenih pitanja o Otporu. Naime, ono što nije sporno je da je Otpor imao idejne, organizacione, pa i personalne korene u prethodnim samoniklim studentskim protestima tokom 1992. i 1996-97. godine. On se, dakle, ne može smatrati pojavom koja je veštački presađena u srpsku sredinu, već pre političkim akterom koji je, jednom kada je oformljen, zbog svog potencijala postao zanimljiv za strane projekte „demokratizacije“ Srbije. Politički model izborne revolucije čak računa unapred na samosvojni razvoj pojedinih elemenata, bez kojih on ne može uspešno da funkcioniše. S druge strane, radi se o modelu koji je razvijen spolja, i počiva na kontinuiranom dirigovanju lokalnim aktivnostima i snabdevanju lokalnih aktera odgovarajućim sredstvima. U ranoj fazi razvoja pokreta, strani uticaji se mogu primetiti u dva domena – transferu ideja i praktičnih rešenja koje su Otpor učinila jasnije profilisanim, politički mnogo efikasnijim, pa i znatno dugovečnijim od prethodnih studentskih inicijativa (na prvom mestu organizacionim principima nastalim u okviru istočnoevropskih antikomunističkih novih društvenih pokreta), kao i u preciznom definisanju uloge koju će pokret imati u široko zamišljenoj neformalnoj koaliciji antimiloševićevskih snaga koja treba da sprovede izbornu revoluciju. U kasnijim fazama, strani uticaji su prepoznatljiviji u raznim oblicima pomoći neophodnim za uspešno obavljanje zadataka koje je Otpor imao kao član koalicije (sprovođenje strategije nenasilnog otpora, get-out-the-vote kampanja ili crne izborne kampanje). Uvid u način funkcionisanja izborne revolucije omogućuje nam da odgovorimo i na pitanje o značaju Otpora kao pojedinačnog političkog faktora. Naime, kako uspeh (ili neuspeh) izborne revolucije zavisi od koordinisanog funkcionisanja svih pojedinačnih elementa, od „poravnavanja zvezda“, kako bi to slikovito rekao Mekfaul, ne mogu imati osnova u medijima često iznošene tvrdnje kako je upravo Otpor najzaslužniji za pad Miloševića (npr. Cohen 2000). Iz istih razloga, međutim, nisu utemeljene ni ocene da je zapadni uticaj bio najpre-sudniji. Nikakav strani interes ne može da iznedri ljude rešene da svoju sudbinu uzmu u svoje ruke, kakva god da je sila koja im stoji na putu, ako ih u nekoj sredini već nema. Bez njih, pak, ne može biti ostvaren ni jedan od glavnih preduslova za izbornu revoluciju, a pogotovu ne strategija slabljenja režima putem planirane viktimizacije,

ili posebno rizična faza kakva je ulični protest zbog pretpostavljene krađe glasova. Najzad, postavlja se i pitanje posledica stranog uticaja po Otpor kao delatnu političku organizaciju. Prihvatajući ono što mu je američka administracija preko svojih posrednika nudila, kako u vidu pomoći, tako i u vidu smernica za delovanje, a naročito uključivanja u model izborne revolucije, Otpor je imao mnogo toga da dobije – značajna materijalna sredstva, jasno definisanu strategiju, čvrst organizacioni okvir i jasne ciljeve, neophodna praktična znanja i iskustvo, stručnu, psihološku, a po potrebi i neposrednu političku podršku. Bez strane pomoći, Otpor bi zasigurno imao daleko skromnije političke rezultate, kao što bi to važilo i za srpsku opoziciju, slobodne medije i nevladine organizacije. Pa ipak, faustovski ugovor sa američkom administracijom je imao i manje pozitivne strane. Prihvatajući stranu pomoć, a pogotovu političke savete i smernice, Otpor je dozvolio da značaj autentičnih lokalnih iskustava političke borbe bude umanjen. Time je prestao da bude glavni „vlasnik“ svojih političkih uspeha. Najzad, prihvativši da sve svoje aktivnosti podredi jednom cilju – rušenju Miloševića – Otpor je bitno umanjio svoje šanse da igra iole značajniju političku ulogu u Srbiji u vremenu posle ispunjenja tog cilja. S druge strane, uspešnost u ostvarivanju cilja uzrokovala je da omladinski društveni pokreti poput Otpora budu shvaćeni kao nužni sastavni delovi svake buduće izborne revolucije, pa je time otvorila i prostor za delovanje eksperata za transfer izbornih revolucija iz njegovih redova.

Epilog: Otpor je mrtav, pozovi Otpor radi revolucije

Pobedom opozicione koalicije DOS na decembarskim izborima završava se politički preokret započet oktobarskom izbornom revolucijom, a sa njim i jedan od najtragičnijih perioda u novijoj srpskoj istoriji. Tegoban i dugotrajan posao izgradnje demokratskih institucija i poretka mogao je da počne i u Srbiji.

Kao što je nagovešteno parolom „Samo vas gledamo!“, rukovodstvo Otpora pokušavalo je da iznađe nove političke uloge koje bi pokret mogao da igra, i time izađe u susret izazovu koji je za revolucionarni pokret značio petooktobarski uspeh. Ipak, ispostaviće se da spremnost na promene možda jeste nužan, ali nije i dovoljan uslov za politički opstanak u postmiloševićevskoj Srbiji. Daleko važnijom

pokazaće se sposobnost iznalaženja takve političke i društvene uloge koja će biti prihvatljiva kako za članstvo pokreta, tako i za ključne političke aktore u Srbiji i inostranstvu.

Na Drugom kongresu, verovatno najsudbonosnijem političkom skupu u istoriji pokreta, održanom 4. februara 2001. godine u Beogradu, sve otuđenija rukovodeća elita pokreta odlučila je da okupljenim delegatima iz cele zemlje preko snimljene poruke i jednog jedinog „živog“ govornika ultimativno predstavi novu „evolutivnu“ i „graditeljsku“ strategiju Otpora, primerenu „novim uslovima“ koji su nastali posle „oktobarske revolucije“ u Srbiji. Ivan Marović, nezvanični portparol Otpora, koji je u to vreme bio na odsluženju vojnog roka van Beograda, sa ekrana je u nasnimljenoj poruci prisutnima objasnio da pesnica kao simbol Otpora treba da ode u istoriju. Po Maroviću, pesnicom se „ne možemo boriti protiv nekoga ko je slabiji od nas“. Pa ipak, video-govornik je poručio da bi pesnica trebalo i dalje da ostaje u srcima aktivista, za slučaj da se ponovo ukaže potreba za onim što ona simbolizuje. Marovićevi retorički obrti i umirujuća obećanja nisu sprečili neke delegate da zvižducima saopšte šta misle o prinudnom penzionisanju simbola pod kojim, i za koji su se borili. U jedinom živom obraćanju prisutnim delegatima koje je potom usledilo, jedan od rukovodilaca pokreta iz Novog Sada pokušao je da predstavi proces promena koji je započet u samom Otporu kao „garant promena u čitavoj Srbiji“. Otpor posle pobe nad bivšim režimom prelazi u fazu *Evolucije*, vođen idejama *Gradnje*, *Odgovornosti* i *Novog patriotizma* (još preciznije, *Novog građanskog patriotizma*), što će, ako je verovati govorniku, omogućiti „okretanje Srbije budućnosti“.¹⁸

Krajem avgusta 2003. godine, upravna elita Otpora je pod pritiskom daljeg urušavanja ugleda pokreta najavila da će se pokret preobraziti u političku partiju. Osnovu na brzinu donetog izbornog programa činila je „inicijativa za jačanje državnih institucija koje garantuju slobodu, pravdu i jednakost“. Očajno loši izborni rezultati

¹⁸ Drugi kongres je, dakle, bio prelomni trenutak u kome su na videlo izašli svi degenerativni procesi na koje su mnogi obični aktivisti već neko vreme žalili: idejna konfuzija, ispraznost, pretencioznost, nedemokratskost, ustoličenje netransparentne upravne elite (čije se postojanje i dalje tvrdoglavo poriče), najzad i nezainteresovanost te iste elite za mišljenja i interese bilo koga osim nje same. Najavljujući kraj pesnice, samoizabrana upravna elita je u stvari obznanila kraj onog društvenog pokreta koji je imao pravo da se zove Otpor.

na republičkim izborima krajem decembra (oko 60.000 osvojenih glasova!) „nadmašili“ su i inače veoma nepovoljna predviđanja. Loše promišljena i izvedena partijska avantura i izborni fijasko potrošili su poslednje ostatke političke reputacije Otpora. Nesuđena politička partija je sledeće godine izvršila tiho političko samoubištvo utapajući se u strukturu Demokratske stranke. Mefisto je, kako izgleda, vrlo revnosno došao po dušu Fausta kome je ne tako davno omogućio da uživa u toliko željenom uspehu.

Pa ipak, kao što to nije slučaj ni u Geteovoj genijalnoj preradi srednjevekovne legende, tako ni u svojevrsnom postmodernom političkom izdanju Faustov pad nije konačan. Uporedo sa umiranjem na domaćoj političkoj sceni, razbuktavao se posmrtni međunarodni život Otpora, ovaj put u ulozi „brenda“ pod kojim se odvijao transfer znanja o nenasilnom rušenju nedemokratskih režima. Preciznije, radilo se o manjem broju pripadnika upravne elite umirućeg pokreta koji su, koristeći se njegovom još neukaljanom međunarodnom reputacijom i svojim praktičnim iskustvima, osnovali najmanje dva centra specijalizovana za „primenjene nenasilne akcije i strategije“ (*Centre for Applied Non-Violent Action and Strategies* CANVAS, u kome je angažovan Srđa Popović)¹⁹, odnosno „nenasilni otpor“ (*Center for Non-Violent Resistance*, u kome su angažovani Ivan Marović, Stanko Lazendić i Aleksandar Marić).²⁰ Nastanak i uspeh centara poput ova dva jasno potvrđuje tezu o postojanju namere da se obavljanje treninga lokalnih operativaca iz nenasilnih oblika borbe i izborne revolucije u postkomunističkim zemljama bivše istočne

¹⁹ Na sajtu CANVAS-a može se pročitati sledeće kratko objašnjenje o karakteru i ciljevima centra: *Centre for Applied Non-Violent Action and Strategies* – or CANVAS represents an International network of trainers and consultants, established in 2003. Who we are: CANVAS trainers and consultants are world-wide recognized experts from three countries, with experience in battling for democracy in their own countries, and involved in knowledge transferring to six different democratic movements in the world. What we do: We at CANVAS deliver a refined knowledge on non-violent strategies and tactics, based on standardized and tested training programme, and the Leadership consultation program, in order to provide an overcome of the political conflicts.

²⁰ Oba sa otporašima povezana centra su, kako izgleda, stvorena po ugledu na vašingtonski Međunarodni centar za nenasilne sukobe (*International Centre on Non-violent Conflict*), čiji je osnivač i predsednik dr. Piter Akerman, ali i na Freedom House (Lazendić i Marić su čak bili angažovani kao specijalni savetnici FH za omladinske pokrete u Ukrajini).

Evrope prebaci na osobe koje su imale neposredno iskustvo života i političkog rada u veoma sličnim uslovima, a koje su istovremeno manje podložne sumnjama da će nametati strane interese. Time se postiže jeftinija, efikasnija, pa čak i kvalitetnija obuka, a da se kontrola nad operacijom demokratizacije ne ispušta iz ruku.

Gardijanov novinar Ijan Trejnor na primeru ukrajinskog omladinskog pokreta Pora ukazuje na ključne elemente „paketa za ne-nasilnu demokratizaciju“, odnosno izbornu revoluciju, paketa u koji su oba pomenuta centra bila uključena kao „treneri trenera“. Pri tome on uspeva i da rezimira najvažnije aspekte ranije pomenute političke strategije „izborne revolucije“:

With their websites and stickers, their pranks and slogans aimed at banishing widespread fear of a corrupt regime, the democracy guerrillas of the Ukrainian Pora youth movement have already notched up a famous victory – whatever the outcome of the dangerous stand-off in Kiev...

[T]he campaign is an American creation, a sophisticated and brilliantly conceived exercise in western branding and mass marketing that, in four countries in four years, has been used to try to salvage rigged elections and topple unsavory regimes.

Funded and organized by the US government, deploying US consultancies, pollsters, diplomats, the two big American parties and US non-government organizations, the campaign was first used in Europe in Belgrade in 2000 to beat Slobodan Milosevic at the ballot box.

Richard Miles, the US ambassador in Belgrade, played a key role. And by last year, as US ambassador in Tbilisi, he repeated the trick in Georgia, coaching Mikhail Saakashvili in how to bring down Eduard Shevardnadze. Ten months after the success in Belgrade, the US ambassador in Minsk, Michael Kozak, a veteran of similar operations in Central America, notably in Nicaragua, organized a near identical campaign to try to defeat the Belarus hard man, Alexander Lukashenko.

The operation – engineering democracy through the ballot box and civil disobedience – is now so slick that the methods have matured into a template for winning other people's elections (Traynor 2004, kurziv S. N.).

Na osnovu drugih medijskih napisa, moguće je zaključiti da su bivši aktivisti Otpora, u svojstvu eksperata pomenutih centara CANVAS-a ili CNVR, odnosno kao saradnici drugih organizacija poput Freedom House-a, osim u Ukrajini, bili umešani i u uspele nenasilne pokrete i izborne revolucije u Gruziji 2003. i Libanu 2005. godine, kao i u neuspešne pokušaje svrgavanja režima u Belorusiji tokom 2001. i 2006. godine. Takođe, iz njih je moguće saznati da su srpski aktivisti imali kontakte i određene oblike saradnje i sa članovima albanskog omladinskog pokreta Mjaft, uzbečkog pokreta Bolga, kao i azerbejdžanskog pokreta Jok (Traynor 2005).

Preobražaj Otpora i jednog broja otporaša iz primaoca u davaoce saveta i međunarodne izvoznike sopstvenog revolucionarnog „brenda“ obezbedio je i primer koji efektno ilustruje tezu o presudnom značaju novih kompjuterskih tehnologija i softvera u razvoju svojevrzne „industrije transfera demokratije“. Primer svedoči i o odličnom razumevanju značaja i uloge tih medija među novim generacijama omladinskih aktivista, bez čega oni, kako izgleda, ne bi ni uspeli u svojim borbama. Radi se, još jednom, o zlatnom dečku Otpora, Ivanu Maroviću. Naime, Marović je počevši od 2003. godine saradivao sa ranije pominjanim Međunarodnim centrom za nenasilni konflikt (ICNC), medijskom firmom York Zimmerman Inc., i timom koja dizajnira video igre u BreakAway Ltd., na projektu razvoja kompjuterske igre koja je izašla tokom 2005 (A Force More Powerful. The Game of Nonviolent Strategy). Igra je zasnovana na različitim nenasilnim strategijama i taktikama koje su uspešno korišćene širom sveta za obaranje „diktatorskih režima“ i „neprijatelja demo-

kratije i ljudskih prava“, između ostalih i Miloševića (url: <http://www.aforcemorepowerful.org/game/index.php#about>).

Ovaj poslednji primer kao da pruža i prikladni metaforički zaključak za priču o postmodernom Faustu. Naime, izgleda da su u velikoj svetskoj igri demokratizacije „nepoželjnih režima“, iskustva, strahovi, nade, pa i životi hiljada mladih ljudi najzad i sami pretočeni u kompjutersku igricu, uz pomoć koje će nove generacije, novi faustovski kandidati demokratije i sami poželeti da napuste svoje dotadašnje obične živote u nadi da će postati sudeonici nekog novog ciklusa velike svetske igre. Možda upravo takvu rešenost na uključivanje u veliku svetsku političku igru, uz istovremenu spremnost čak i na pretakanje sopstvenog života u nečiju „edukativnu“ virtualnu igricu, i rezultujuće odustajanje od prava na sopstvene pobe-
de, pa i samu sudbinu, treba smatrati današnjom cenom koju od sve brojnijih postmodernih Fausta traži postmoderni Mefisto.

Literatura

Bjelovuk, Milica, 2001, „Rađanje Otpora u Srbiji“, Hiljadu dana Otpora 2, *Glas Javnosti*, 10. januar.

Bjelovuk, Milica, 2001, „Pesnica stvorena iz ljubavi“, Hiljadu dana Otpora 3, *Glas Javnosti*, 11. januar.

Bjelovuk, Milica, „Otpor je odgovor“, Hiljadu dana Otpora 4, *Glas Javnosti*, 12. januar.

Bjelovuk, Milica, 2001, „Prva pobeda tek početak“, Hiljadu dana Otpora 5, *Glas Javnosti*, 13. januar.

Bjelovuk, Milica, 2001, „Upoređeni s Hitlerovom omladinom“, Hiljadu dana Otpora 8, *Glas Javnosti*, 16. januar.

Bunce, Valerie and Wolchik, Sharon, 2006, *Defining and Domesticating the Electoral Model: A Comparison of Slovakia and Serbia*, CDDRL Working Papers No. 61, May, Stanford: CDDRL.

Cevallos, Albert, 2001, Whither the Bulldozer? Nonviolent Revolution and the Transition to Democracy in Serbia, USIP Special Report No. 72, 6 August, Washington: USIP, url: <http://www.usip.org/pubs/special-reports/sr72.html>

Cohen, Roger, 2000, „Who really Brought Down Milosevic?“, *The New York Times Magazine*, November 26.

Dobbs, Michael, 2000, „U.S. Advice Guided Milosevic Opposition“, *Washington Post*, Page AO1, Monday, December 11.

- Ilić, Vladimir, 2001, „*Otpor*“ – više ili manje od politike (a: Između Evrope i retradicionalizacije – Narodni pokret „Otpor“, b: „Otpor“ kao delatna organizacija), Helsinške sveske 5, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Israel, Jared, 2000, *Is the Balkans the new Latin America? Bulgarian Paper says: 'CIA is tutoring Serbian group, Otpor'*, url: <http://www.emperorsclothes.com/news/cialectures.htm>
- Jordan, Tim, 2005, Social Movements and Social Change, Working Paper No. 7, CRESC Working Paper Series, The Open University.
- Karatnycky, Adrian and Ackerman, Peter, 2005, *How Freedom is Won. From Civic Resistance to Durable Democracy*, New York: Freedom House.
- Kosanović, Dušan, 2001, „Gotov je Otpor?“, *Free Serbia*, Komentari, 23. januar, url: <http://db1.inform.dk/~freeserb/php/form.php3?id=Gotov%20je%20Otpor?>
- Marović, Jovanka, 2001, „Odlazak pesnice“, *Nezavisna Svetlost* 281, Vol. 5, 10.-17. februar, url: <http://www.svetlost.co.yu/arhiva/2001/281/281-1.htm>
- Marković, Vladimir, 2001, „Druga Srbija u Diskrepanciji. Elementi ideologija neoliberalizma i orijentalizma u procesu konstituisanja jednog balkanskog civilnog društva“, *Diskrepancija*, Sv. II, br. 3, 2001, 19-24.
- Maršal, Tim, 2002, *Igra senki*, Beograd: Samizdat B92.
- McFoul, Michael, 2006, *Importing Revolution: Internal and External Factors in Ukraine's 2004 Democratic Breakthrough*, CDDRL Working Papers No. 59, May, Stanford: CDDRL.
- Neš, Kejt, 2006, „Politizacija društva: društveni pokreti i kulturna politika“, u: *Savremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć*, Službeni glasnik, Beograd, 117-176.
- Otpor Delegation Luncheon Discussion At The International Republican Institute*, February 15, Washington: IRI, 2001.
- Popovic, Srdja, 2001, „An Analytical Overview of the Application of Gene Sharp's Theory of Nonviolent Action in Milosevic's Serbia“, url: http://www.canvasopedia.org/files/serbian/CTI_Serbian_Political_Substance.doc
- Sharp, Gene, 2003 (orig.1993), *From Dictatorship to Democracy. A Conceptual Framework for Liberation*, Boston: The Albert Einstein Institution.
- Sharp, Gene, 1973, *The Politics of Nonviolent Action*, Boston: Porter Sargent.
- Spencer, Metta, Chris Miller and Gene Sharp, 2001, „Gene Sharp and Serbia“, *Peace Magazine*, Oct.-Dec., url: <http://www.peacemagazine.org/archive/v17n4p14.htm>

- Stefanovic, Nenad Lj., 2000, „What is Otpor? Fist in the Eye“, *Vreme*, May 13, url: <http://www.ex-yupress.com/vreme/vreme72.html>
- Šarp, Džin, 1999, *Od diktature do demokratije*, Beograd: Građanske inicijative.
- Traynor, Ian, 2005, „Young Democracy Guerrillas Join Forces“, *The Guardian*, Page 16, June 6.
- Traynor, Ian, 2004, „US Campaign Behind the Turmoil in Kiev“, *The Guardian*, November 26.
- „Yugoslavia“: *Building Democratic Institutions*, USIP Special Report No. 47, April 14, 1999, Washington: USIP.

Slobodan Naumović

„OTPOR“ – A POSTMODERN FAUST:
New Social Movement, the Tradition of Enlightened
Reformism and the Electoral Revolution in Serbia

Summary

Otpor is discussed in the text as a complex and contradictory new type of social movement, whose members attempted to contribute to the tradition of enlightened reform of social and political life in Serbia, simultaneously in a highly pragmatic and in a creative, possibly even irresponsible manner. After the introduction, analysed are popular and media narratives on the characteristics of the movement, dilemmas concerning the founding of the movement and meaning of its key symbols, and the Faustian question of goals and consequences of foreign, in particular American influences. Following is a discussion of strategic (non-violent revolution, calculated victimisation) and tactical (black campaigns, get-out-the-vote campaign) roles of Otpor in the coordinated project of ousting Milosevic. Otpor's role is then re-interpreted in the frame of the 'electoral revolution', developed by Valerie Bunce, Sharon Wolchik and Michael McFoul. An assessment of the transformation of Otpor from an active social movement into an exportable blueprint for non-violent political revolutions is offered in lieu of a conclusion.

Key words: Otpor, new social movements, tradition of enlightened reformism, electoral revolution, democratisation.